

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องรูปแบบการเมืองภาคประชาชนด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของกลุ่มประมง
พื้นบ้านเขตเลเส (สี่) บ้าน จังหวัดตรัง มีแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 ข้อมูลทั่วไปพื้นที่ 4 หมู่บ้าน

2.2 แนวคิด ทฤษฎี

2.2.1 แนวคิดการเมืองภาคประชาชน

2.2.2 แนวคิดกลุ่ม/องค์กร

2.2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วม

2.2.4 แนวคิดผู้นำ

2.2.5 แนวคิดการเคลื่อนไหว

2.2.6 แนวคิดการสื่อสาร

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 ข้อมูลทั่วไป 4 หมู่บ้าน

บ้านน้ำราบ

บ้านน้ำราบ ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 4 ตำบลบางสัก อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง
อยู่ห่างจากตัวจังหวัดตรัง ประมาณ 45 กิโลเมตร ระยะทางจากตัวอำเภอกันตังถึงบ้านน้ำราบ
ประมาณ 18 กิโลเมตร มีประชากรจำนวน 1,304 คน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามคิด
เป็นร้อยละ 95 และนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 5 และมีครอบครัวที่ประกอบอาชีพประมงประมาณ
50 ครัวเรือน การประกอบอาชีพของชาวบ้านน้ำราบส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยางพาราควบคู่ไปกับ
การประกอบอาชีพประมง ค้าขายและรับจ้าง เป็นเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบล
บางสัก โดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ จด บ้านบางสัก หมู่ที่ 1 ตำบลบางสัก อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง

ทิศใต้ จด ทะเลอันดามันและบ้านควนตุงกู ม.3 ตำบลบางสัก อ.กันตัง
จ.ตรัง

ทิศตะวันตก จด ป่าชายเลนและทะเลอันดามัน

ทิศตะวันออก จด ภูเขาบ้านน้ำราบ และบ้านควนตุงกู ม.3 ตำบลบางสัก อ.กันตัง
จ.ตรัง

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับเนินเขา มีชายฝั่งทะเลติดทะเลอันดามัน ภายในเนื้อที่หมู่บ้านยังมีเนื้อที่ปลูกป่าชายเลนเป็นจำนวนมาก

วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นบ้านน้ำราบมีดังนี้

1. พิธีเข้าสุนัสน์ เป็นพิธีกรรมในการเข้าสู่ศาสนาอิสลามของเด็กอายุต่ำกว่า 9 ปี
2. ประเพณีแต่งงานบ่าวสาวของศาสนาอิสลาม
3. การถือศีลอด
4. ฮารีอายุปีละ 2 ครั้ง (อีดิลฟิตรีและ อีดิลอัชฮา)

บ้านเกาะมุกด์

บ้านเกาะมุกด์ ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 2 ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง มีพื้นที่ทั้งหมด 7,000 ไร่ อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์กรบริหารส่วนตำบลเกาะลิบง มีประชากร 2,193 คน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามคิดเป็นร้อยละ 95 และนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 5 โดยมีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จด ทะเลอันดามันมองเห็นบ้านปากเมง
ทิศใต้	จด ทะเลอันดามันและบ้านควนตุงกู และหาดเจ้าไหม
ทิศตะวันตก	จด ทะเลอันดามันและเกาะรอก
ทิศตะวันออก	จด ทะเลอันดามัน และเกาะลิบง

ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับเนินเขา มีพื้นที่ชายฝั่งติดทะเลอันดามัน มีลักษณะเป็นเกาะ มีน้ำทะเลล้อมรอบ และภายในเนื้อที่หมู่บ้านยังมีเนื้อที่ป่าชายเลนเล็กน้อย และรอบเกาะเป็นแหล่งหญ้าทะเล และหาดหอย

วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

1. พิธีเข้าสุนัสน์ เป็นพิธีกรรมในการเข้าสู่ศาสนาอิสลามของเด็กอายุต่ำกว่า 9 ปี
2. ประเพณีแต่งงานบ่าวสาวของศาสนาอิสลาม
3. การถือศีลอด
4. ฮารีอายุปีละ 2 ครั้ง (อีดิลฟิตรีและ อีดิลอัชฮา)

บ้านควนตุงกู

บ้านควนตุงกู ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 3 ตำบลบางสัก อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง บ้านควนตุงกู อยู่ห่างจากตัวจังหวัดตรัง ประมาณ 50 กิโลเมตร การคมนาคมจะใช้ถนนสายกันตัง-ท่าเทียบเรือควนตุงกู และตรัง-ปากเมง เป็นถนนสายหลัก ระยะทางจากตัวอำเภอกันตังถึงบ้านควนตุงกูประมาณ 25 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับเนินเขา ดินตะเลอันดามัน มีเนื้อที่ปลูกป่ายางเป็นจำนวนมาก อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์กรบริหารส่วนตำบลบางสัก มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จด	อำเภอสีเกา จังหวัดตรัง
ทิศใต้	จด	ทะเลอันดามันและตำบลเกาะลิบง
ทิศตะวันตก	จด	ภูเขาและบ้านน้ำราบ
ทิศตะวันออก	จด	คลองไหลโละ

ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธคิดเป็นร้อยละ 95 และนับถือศาสนาอิสลาม ร้อยละ 5 และมีครอบครัวที่ประกอบอาชีพประมงประมาณ 30 ครัวเรือน ประกอบอาชีพทำสวนยางพาราควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพประมง ค้าขายและรับจ้าง

บ้านฉางกลาง

บ้านฉางกลาง อยู่ห่างจากตัวจังหวัดตรัง ประมาณ 55 กิโลเมตร มีประชากรทั้งหมด 1,519 คน ประชากรส่วนใหญ่ นับถือศาสนาอิสลามคิดเป็นร้อยละ 98 และนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 2 และมีครอบครัวที่ประกอบอาชีพประมง 20 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยางพาราควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพประมง และยังมีการค้าขายและรับจ้างอีกส่วนหนึ่ง ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 5 ตำบลไม้ฝาด อำเภอสีเกา จังหวัดตรัง ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับเนินเขา ดินกับทะเลอันดามัน อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบขององค์กรบริหารส่วนตำบลไม้ฝาด โดยมีอาณาเขต ดังนี้

ทิศเหนือ	จด	อำเภอสีเกา จังหวัดตรัง
ทิศใต้	จด	ทะเลอันดามัน
ทิศตะวันตก	จด	ภูเขาและบ้านควนตุงกู
ทิศตะวันออก	จด	ทะเลอันดามันและอุทยานแห่งชาติหาดเจ้าไหม

2.2 แนวคิด ทฤษฎี

2.2.1 แนวคิดการเมืองภาคประชาชน

ความหมายการเมืองภาคประชาชน

สนธิกาญจน์ เพื่อนสงคราม (2553) ได้กล่าวว่า การเมืองภาคประชาชนเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองโดยเป็นการเคลื่อนไหวที่เรียกร้องของประชาชนคนธรรมดาที่ต้องการเรียกร้องสิทธิของตนในฐานะที่เป็นประชาชนตามระบอบประชาธิปไตยเป็นการเรียกร้องในเรื่องที่อาจส่งผลกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐานต่าง ๆ ของประชาชนในด้านของสิทธิมนุษยชน รวมตลอดถึงสิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐในกรณีที่มีการกระทำตามแนวทางของรัฐจะนำมาซึ่งความเสียหายกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ส่วนรวมที่สำคัญของประเทศ การเคลื่อนไหวดังกล่าว เป็นการใช้อิทธิพลของประชาชนต่อสังคมการเมือง และสิ่งที่การเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนเหล่านี้พึงกระทำ ก็คือ การแสดงให้เห็นถึงการขยายขอบข่ายทางการเมืองของภาคประชาชนให้กว้างไกลออกไปมากกว่าที่เป็นอยู่ ซึ่งจะนำไปสู่การยกระดับบทบาทการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนที่เข้มแข็ง (strong participation) และในทางทฤษฎีบทบาทของการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของประชาสังคม (civil society) เป็นพลังอิสระที่อยู่นอกระบบราชการที่ปลอดจากการครอบงำโดยภาครัฐ ซึ่งจะสามารถทำหน้าที่ถ่วงดุล กำกับ หรือตรวจสอบการดำเนินงานของภาครัฐให้เกิดความชอบธรรมได้ รวมทั้งยังเกิดการส่งเสริมบทบาทของภาคประชาชนในการมีส่วนร่วมพัฒนาสังคมพัฒนาประเทศเพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพมากขึ้น

Rueschemeyer, Stephens และ Stephens กล่าวว่า ประชาสังคมเป็นพื้นฐานปกติของอำนาจในการตัดสินใจ เพื่อให้ตัวกระทำทางการเมืองใหม่ได้แสดงพลังอำนาจออกมาในเวทีระบอบประชาธิปไตย นอกจากนั้น ประชาสังคมยังเป็นเงื่อนไขให้เกิดเสถียรภาพและเป็นเงื่อนไขแห่งความเป็นประชาธิปไตย ที่มีลักษณะ 3 ประการ คือ ประการแรก เป็นบรรยากาศทางการเมืองของชนชั้นกลาง เป็นกระบวนการหนึ่งที่จะนำไปสู่ประชาธิปไตยที่มีพลังของชนชั้นกลาง (Middle Class) ซึ่งยอมรับกันว่าเป็นกลุ่มคนที่เอื้อต่อระบอบการเมืองแบบนี้ ประการที่สอง ประชาสังคมจะขัดขวางอำนาจรัฐ จึงทำให้บรรยากาศของการเกิดดุลยภาพของอำนาจแต่ละชนชั้น และเป็นการสร้างสรรค์เงื่อนไขไปสู่ประชาธิปไตย และประการสุดท้าย เพิ่มอำนาจของชนชั้นดังกล่าวนี้ ก็จะเป็นโอกาสที่จะนำไปสู่การเป็นประชาธิปไตย

เสกสรร ประเสริฐกุล (2548, หน้า 173) ได้ให้คำนิยามคำว่า “การเมืองภาคประชาชน” ไว้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวอย่างมีจิตสำนึกทางการเมืองของกลุ่มประชาชนเพื่อลดฐานการครอบงำของรัฐ รวมทั้งเพื่อโอนอำนาจบางส่วนมาให้ประชาชนเพื่อใช้ดูแลชีวิตของตนเองโดยตรง

แก่นสารของการเมืองภาคประชาชนเป็นกระบวนการใช้อำนาจโดยตรงโดยประชาชนหมู่เหล่าต่างๆซึ่งมากกว่าการเลือกตั้ง และไม่น้อยไปกว่าการมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายตลอดจนตัดสินใจเรื่องซึ่งส่งผลกระทบต่อตน

สถานะของการเมืองภาคประชาชน การเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวในประชาสังคมโดยเทียบกับส่วนที่เป็นรัฐ ขณะที่ประชาสังคมรวมทุกส่วนที่ไม่ใช่ภาครัฐไว้

ด้วยกัน จึงมีทั้งสถาบันของประชาชนธรรมดา พ่อค่านายทุน และกลไกตลาดสามารถแสดงเป็นสัญลักษณ์ได้ว่า [ประชาสังคม (การเมืองภาคประชาชน) /รัฐ]

จุดหมายของการเมืองภาคประชาชน การเมืองภาคประชาชนเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวในประชาสังคม โดยเทียบกับส่วนที่เป็นรัฐกับสังคม บนพื้นฐานระดับการแทรกตัวของรัฐเข้าไปในสังคมดังที่เป็นอยู่ และขีดความสามารถของประชาชนในการจัดการดูแลแก้ปัญหาของตนเองที่เป็นจริง

เนื้อหาของการเมืองภาคประชาชน ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อจำกัดขอบเขตการใช้อำนาจรัฐ ถ่วงดุลอำนาจรัฐด้วยประชาชนสังคมโดยไม่ยึดอำนาจ พร้อมกันนั้นก็ถ่วงดุลอำนาจของพลังตลาดหรือทุนซึ่งสังกัดประชาสังคมไปด้วย โดยช่วงชิงกับฝ่ายทุนเพื่อลดทอนและกำกับบทบาทของรัฐ แย่งกันโอนอำนาจบางส่วนที่เคยเป็นของรัฐมาเป็นของประชาชน (แทนที่จะตกเป็นของฝ่ายทุน) เพื่อใช้มันโดยตรงและไม่ต้องผ่านรัฐตั้งก่อน ผลักดันให้รัฐใช้อำนาจที่เหลือสนองเจตนาธรรมประชาชน (แทนที่จะสนองผลประโยชน์ของฝ่ายทุน) ดำเนินการต่อสู้ด้วยวิธีขยายสิทธิประชาธิปไตยออกไป และย้ายจุดเน้นจากการเมืองแบบเลือกตั้งผู้แทนมาเป็นการเมืองแบบมีส่วนร่วม (ขณะที่ฝ่ายทุนใช้ตลาดเสรีเป็นฐานที่มั่นสำคัญ)

พลังพลวัตใหม่ของการเมืองภาคประชาชน ได้แก่ กลุ่มธุรกิจรายย่อยและชั้นกลางทั่วไปในสังคมเมือง ซึ่งแตกต่าง ไม่วางใจ และอาจคัดค้านหรือปฏิเสธการตัดสินใจของกลุ่มทุนใหญ่ที่อยู่บนเวทีการเมืองกับกลุ่มปัญญาชนสาธารณะ สื่อมวลชนอิสระ และกลุ่มประชาชนผู้เสียเปรียบ

บุคลิกลักษณะของการเมืองภาคประชาชน เป็นขบวนการประชาธิปไตยที่เข้มข้นของกลุ่มย่อยที่ค่อนข้างกระจุกกระจายกันไปเองโดยปราศจากศูนย์บัญชาการ มุ่งใช้สิทธิทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมาแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องเฉพาะจุด ไม่มีกรอบอุดมการณ์ตายตัว ไม่ต้องการยึดอำนาจรัฐด้วยการโค่นอำนาจรัฐเก่าแล้วจัดตั้งอำนาจรัฐใหม่ เพื่อเปลี่ยนแปลงจัดระเบียบโครงสร้างสังคมใหม่หมดตามแนวคิดแบบใดแบบหนึ่งถือกระบวนทัศน์เอาประชาชนเป็นตัวตั้งตั้งนั้นจึงต่างจากขบวนการปฏิวัติสมัยก่อนที่เอารัฐเป็นตัวตั้ง และมุ่งยึดอำนาจรัฐมาดัดแปลงสังคมให้เป็นไปตามอุดมการณ์ที่ยึดมั่น ฉะนั้นการเคลื่อนไหวของกลุ่มต่างๆในการเมืองภาคประชาชนจึงมีประเด็นเรียกร้องต่อสู้ที่หลากหลายมาก แนวทางการเคลื่อนไหวก็ไม่เห็นพ้องต้องกันเสียทีเดียว จุดร่วมที่มีอยู่คือประเด็นปัญหาเหล่านั้นล้วนเกิดจากระบบอำนาจรัฐรวมศูนย์ส่วนกลาง และความจำกัดจำเขี่ย ไม่พอเพียงของประชาธิปไตยแบบตัวแทนในเวทีรัฐสภามากกว่าความเป็นเอกภาพของการเมืองภาคประชาชนเอง ดังที่เรียกกันว่า one no, many yeses

ส่วน ธีรยุทธ บุญมี (2546) ได้กล่าวถึงการเมืองภาคประชาชนไว้ว่า เป็นขบวนการทางสังคมแนวใหม่มุ่งเคลื่อนไหวสร้างจิตสำนึกของคนในประเด็นผลประโยชน์ร่วมของมนุษยชาติ อันได้แก่ สภาพแวดล้อมโลก การควบคุมทุนการเงินของโลก หรือการคัดค้านโลกาภิวัตน์ การเคารพอำนาจอธิปไตยในวิถีชีวิตตัวตนของชุมชน บุคคล โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันตามเป้าหมาย ดังนี้

การเมืองภาคปริมนทลสาธารณะ (Public sphere) มุ่งสร้างพื้นที่เวที กลไกส่วนกลางที่ไม่ใช่รัฐสภาที่จะถกเถียง สร้างประเด็นต่างๆ ขยายสิทธิอำนาจต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

การเมืองภาคประชาสังคม (Civil Society) หรือการเมืองภาคพลเมือง (Citizen politics) ที่เน้นการมีส่วนร่วมที่แข็งขันของบุคคลองค์กรต่าง ๆ ในสังคมที่จะถกเถียงและบรรลุข้อตกลงในประเด็นปัญหาต่าง ๆ หรือผลักดันบางประเด็นให้เป็นนโยบายของรัฐ

การเมืองภาคประชาชน (People's politics) หรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (New Social Movement) ที่มุ่งเคลื่อนไหวสร้างจิตสำนึกในประเด็นผลประโยชน์ร่วมของมนุษยชาติ ได้แก่ สภาพแวดล้อมโลก สภาพทุนโลก การคัดค้านโลกาภิวัตน์ เป็นต้น

ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการเมืองภาคพลเมืองในรูปแบบใด การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคม (civil society movement) หรือภาคพลเมืองดังกล่าวมีองค์ประกอบสำคัญคือ พลเมืองที่กระตือรือร้น (Active citizen) มุ่งปกป้องคุ้มครองสิทธิและมุ่งประโยชน์สาธารณะ (common good) เป็นพลังสำคัญ

นัยโดยทั่วไปของ “พลเมือง” (citizen) กำหนดไว้ 2 ระดับคือ

ระดับของการเป็นพลเมืองตามสภาพทางกฎหมายและการเมือง ซึ่งเป็นความหมายพื้นฐานที่ว่าพลเมืองคือฐานะสมาชิกของรัฐและชุมชน มีสิทธิและความรับผิดชอบตามกำหนดในกฎหมาย เช่น การเคารพกฎหมาย การออกเสียงเลือกตั้ง การชำระภาษี และการเป็นทหาร

ระดับของการมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะ (Public life) ซึ่งหมายถึงพฤติกรรมที่แสดงออกต่อกิจการสาธารณะที่มุ่งให้ชีวิตสาธารณะหรือชีวิตส่วนรวมดีขึ้น มีการแสดงความคิดเห็นและวิพากษ์วิจารณ์อย่างสร้างสรรค์ต่อสภาพส่วนรวมและการเมืองมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพทางการเมืองและชีวิตสาธารณะซึ่งสามารถปฏิบัติได้ตั้งแต่ การออกเสียงเลือกตั้ง การวิพากษ์วิจารณ์ การกำหนดนโยบายหรือกฎหมาย การเคลื่อนไหวทางการเมือง การยื่นหยัดทางการเมืองในประเด็นต่างๆ หรือการแสดงพลังในการผลักดันทิศทางการเมือง

แรงบันดาลใจของพลเมืองกับการมีส่วนร่วมในกิจการสาธารณะพลเมืองจะเกิดจากความต้องการ 3 ประการ คือ

1. ความต้องการควบคุมความไม่แน่นอนในอนาคต
2. ความต้องการแก้ปัญหาหรือทำให้ดีขึ้นของชีวิตสาธารณะของตนซึ่งรัฐหรือการเมืองในแบบที่คุ้นเคยแก้ไขไม่ได้หรือไม่เคยแก้ไข
3. ความต้องการเยียวยาความสัมพันธ์ที่อ่อนแอของชุมชนและความส่อถ้อยทางการเมืองด้วยการสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง

พลเมืองในการเมืองภาคพลเมืองจะครอบคลุมทั้ง 2 ระดับของการเป็นพลเมือง ด้วยสำนึกพื้นฐานของการเป็นพลเมืองในการเมืองภาคพลเมืองเป็นดังนี้

1. การมีเสรีภาพในการปกครองตนเอง ตระหนักในอำนาจอธิปไตยของตนเอง
2. ความรับผิดชอบต่อหน้าที่พลเมือง ตระหนักได้ว่าการทำหน้าที่ของตนอย่างตื่นตัว รู้เท่าทันและใช้ปัญญาและมีส่วนร่วมคือการกำหนดชีวิตสาธารณะของตนเอง (self-determination)

พลเมืองต้องทำงานร่วมกับรัฐและการเมืองระบบตัวแทนเป็นหุ้นส่วนที่สนับสนุนและเกื้อกูลกัน ไม่ล้มล้างหรืออยู่คนละฝ่าย เพราะพลเมืองต้องอาศัยการทำงานเชิงโครงสร้างโดยภาครัฐ

เพื่อประโยชน์ต่อบ้านเมืองและสังคม ดังนั้น การทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาสังคม จึงเป็นของคู่กัน

การเป็นพลเมืองไม่มีความหมายเพียงพลเมืองแห่งประเทศไทยใด แต่ในระบอบประชาธิปไตยเสรี (Liberal democracy) ที่เปิดกว้างในความเท่าเทียมและสิทธิเสรีภาพระดับโลก พลเมืองจึงต้องตระหนักรู้ในระดับสากลร่วมด้วย

การเมืองภาคพลเมืองในที่นี้จึงเป็นการรวมตัวของพลเมืองที่เป็นเจ้าของอำนาจการปกครองตนเอง (self-government) มีความเชื่อมั่นในการกำหนดอนาคตประเทศชาติ (self-determination) มีอำนาจในการถ่วงดุลการใช้อำนาจของตัวแทนที่ได้รับการเลือกเข้าไปโดยชอบธรรม

จุมพล หนีมพานิช (2550) ได้เขียนบทความเรื่องการเมืองภาคประชาชน: ลักษณะ บทบาท ความสำคัญ และผลที่มีต่อการเมืองไทย โดยกล่าวว่า การเมืองภาคประชาชนมีลักษณะ 6 ประการ คือ หนึ่ง เป็นการเมืองแนวใหม่ โดยมีการย้ายศูนย์กลางไปที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งการเคลื่อนไหวนี้ภาคประชาชนจะเป็นผู้แสดงออกซึ่งความต้องการที่จะกำหนดประเด็นต่างๆ ในสังคม สอง เป็นการเมืองที่มุ่งตอบสนองผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่โดยมีกลุ่มนักวิชาการเพื่อสังคม องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรประชาชน สาม เป็นการสร้างกลุ่มหรือกระบวนการทางสังคมให้เป็นขั้วอำนาจที่สามขึ้นมาแทนที่พรรคการเมือง สี่ เป็นการต่อสู้ระหว่างคู่ขัดแย้งใหม่ คือภาคสังคม กับรัฐ ลักษณะที่ห้า เป็นรูปแบบการต่อสู้ที่แปรเปลี่ยนมาจากพลังการต่อสู้ขนาดใหญ่มาเป็นขบวนการแบบใหม่ที่มีการกระจายตัวแบบหลากหลายเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้า หก การเมืองภาคประชาชนมาใช้สิ่งที่จะมาหักล้างการเมืองของนักการเมือง และในทางกลับกันการเมืองแบบเลือกตั้งก็ไม่ใช่สิ่งที่จะมีทดแทนการเมืองภาคประชาชนได้เช่นกัน

ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2552) ได้กล่าวถึงการเมืองภาคประชาชน และการเมืองภาคพลเมืองในความหมายที่เหมือนกัน ไว้ในหนังสือการเมืองภาคพลเมือง บทวิเคราะห์แนวคิดและปฏิบัติการท้าทายอำนาจการเมืองในระบบตัวแทน ไว้ว่า การเมืองภาคพลเมือง (Citizen Politic) และ/หรือ การเมืองภาคประชาชน (People's Politics) เป็นแนวคิดกระแสรองในทศวรรษ 2540 ที่ถูกนำมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เช่นคำว่า ประชาสังคม ทูตทางสังคม วัฒนธรรมชุมชน การเคลื่อนไหว ชุมชนเข้มแข็ง องค์กรชุมชนท้องถิ่น การบริหารจัดการ ขบวนการทางสังคม การเชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม โดยได้สังเคราะห์คำว่า ประชาสังคม ไว้หลายประการ ดังนี้

ประการแรก เป็นการกระทำร่วมกันของกลุ่มคนที่มีอิสระหรือนอกเหนือจากการกระทำของรัฐ หรือเป็นพื้นที่หรือแนวทางที่สามที่ไม่พึ่งพารัฐ ซึ่งดำเนินการในรูปแบบของกลุ่ม องค์กร หรือสมาคมต่างๆ โดยต้องประกอบขึ้นจากทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน

ประการที่สอง การเกิดขึ้นของกลุ่มต้องมาจากพื้นฐานของสมาชิกที่มีคุณธรรมร่วมกัน คือ มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน หรือสมาชิกต้องมีจิตสาธารณะซึ่งพบคุณลักษณะนี้ได้ในนาม “พลเมือง”

ประการที่สาม เป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองของพลเมืองที่กระทำกิจกรรมร่วมกัน
ประการที่สี่ การดำเนินกิจกรรมต้องเน้นที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

ประการที่ห้า เป็นการกระทำของอารยชนหรือคนที่มีจิตสำนึกต่อสาธารณประโยชน์ นั่นคือคนชั้นกลางหรือสมาคมของชนชั้นกลาง เพียงแต่บางทฤษฎีเน้นว่าสมาชิกของประชาสังคม อาจมาจากชนชั้นล่างก็ได้

ประการที่หก การปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มหรือองค์กรเป็นไปในลักษณะ ความสัมพันธ์เชิงภาคี ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีความเท่าเทียมกันในสังคม และมีความเท่าเทียมกัน ในทางการเมือง

ประการที่เจ็ด ประชาสังคมคือบรรยากาศของสังคมการเมืองที่มีสันติภาพแทน สภาวะสงคราม และเต็มไปด้วยบรรยากาศแห่งการค้าขายแบบเสรี

รูปแบบการปฏิบัติการประชาสังคมนั้น จะพบในรูปของกลุ่มองค์กร หมายถึง องค์กร อิสระจากการกำกับของราชการ (extra-bureaucratic organization) เป็นต้นว่า องค์กรประชาชน (People organization-POs) องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental organization-NGOs) ตัวอย่างเช่น องค์กรอาสาสมัคร องค์กรผู้ผลิตหรือกลุ่มทุน สหภาพแรงงาน กลุ่มแรงงาน กลุ่ม เกษตรกร กลุ่มนิสิตนักศึกษา กลุ่มวิชาชีพ องค์กรทางศาสนาและวัฒนธรรม หรือกลุ่มที่แสดงออกทาง วัฒนธรรมที่เป็นอิสระรูปแบบต่างๆ องค์กรทางชาติพันธุ์ สื่อสารมวลชนที่อิสระจากรัฐ กลุ่มปัญญาชน หรือกลุ่มนักวิชาการ สมาคม ชมรมต่างๆ มูลนิธิเอกชน และมูลนิธิเอกชนที่สนับสนุนทางการเงินแก่ องค์กรอื่นๆ ตลอดจนกลุ่มผลประโยชน์ (ณรงค์ บุญสววยขวัญ, 2549, หน้า 3-4)

หรืออาจจะกล่าวในเชิงสรุปว่า ประชาสังคมเป็นองค์กรประชาชนที่เคลื่อนไหวโดยมี ความสัมพันธ์กันแบบตามธรรมชาติ มีปฏิสัมพันธ์กัน และการเคลื่อนไหวจะเกิดขึ้นเมื่อมีปัญหาหรือ วิกฤติต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณชน

ลักษณะของการเมืองภาคประชาสังคม

ลักษณะการเมืองภาคประชาสังคม หรือการเมืองภาคพลเมือง อ้างถึงใน ณรงค์ บุญ สววยขวัญ (2552) โดยได้สังเคราะห์การเมืองใหม่โดยมีลักษณะ ดังนี้

1. เพิ่มตัวละครทางการเมือง (Political Actors) โดยตัวละครใหม่นี้ คือ ประชาชน เข้าไปในกระบวนการทางการเมืองในระดับต่างๆ ได้อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน
2. เปลี่ยนบทบาทของการตัดสินใจในการมีส่วนร่วมทางการเมือง (decision making in political participation) จากเดิมที่เป็นบทบาทของตัวแทนหรือสมาชิกรับสภา มาเป็นประชาชน หรือกลุ่มทางสังคมมากขึ้น หรือเป็นการคลี่คลายของการเมืองในระบบตัวแทนของประชาชน
3. ภายใต้กระบวนการเมืองใหม่นี้ บทบาทของประชาชนหรือประชาสังคมมีมากขึ้น แต่ก็ยังมีสถาบันทางการเมือง (Political Institution) ที่มีบทบาทในกระบวนการทางการเมืองด้วย เช่นเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้คือ ให้ความสำคัญกับสถาบันทางการเมืองที่เคยสถาปนาความเป็นตัวแทน ซึ่งมีบทบาทมาตลอด แต่ก็ให้ความสำคัญกับกระบวนการทางสังคมในการเข้าไปมีบทบาททาง การเมืองและอำนาจรัฐด้วย
4. ทิศทางการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคพลเมืองภาคพลเมืองตามทฤษฎี เสกสรร ประเสริฐกุล (2548, หน้า 174) มี 4 รูปแบบ คือ หนึ่ง การเคลื่อนไหวร้องทุกข์หรือเรียกร้อง ให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาที่ไม่ได้รับการเหลียวแล สอง การเคลื่อนไหวเพื่อมุ่งตรวจสอบกระบวนการใช้

อำนาจรัฐ สาม การประท้วงอำนาจรัฐและเรียกร้องไม่ให้มีการถ่ายโอนอำนาจรัฐที่เคยมีเป็นของประชาชน สี่ ร่วมมือเชิงวิพากษ์ (critical cooperation) กับรัฐและผูกพันในทางสร้างสรรค์ (constructive engagement) เพื่อเบียดแย่งพื้นที่ในกระบวนการใช้อำนาจของประชาสังคม

นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบลักษณะการเมืองภาคพลเมืองกับการเมืองเชิงสถาบันไว้ดังนี้

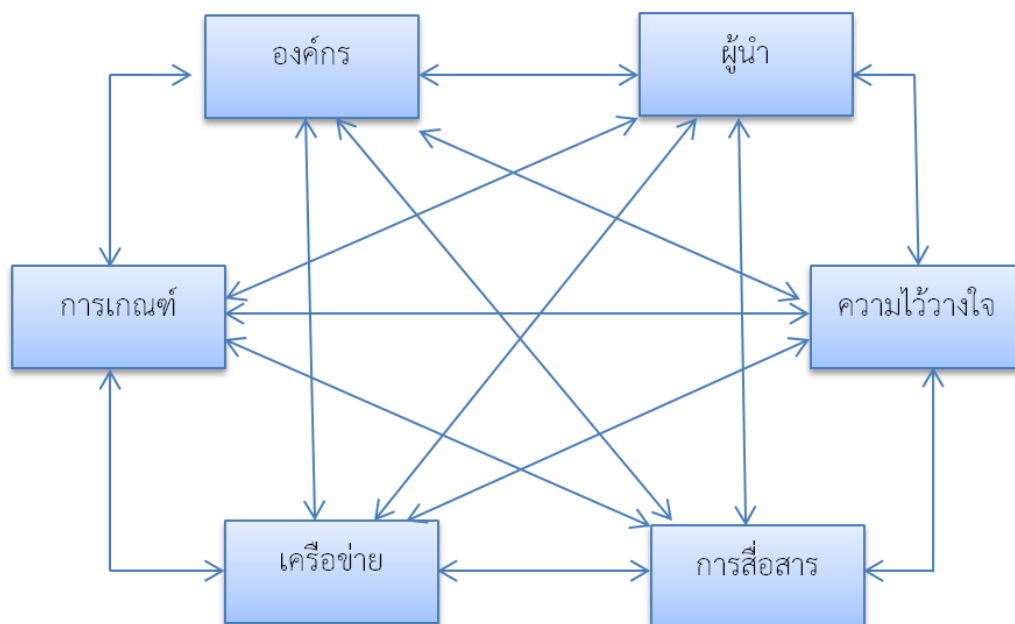
ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบลักษณะการเมืองภาคพลเมืองหรือการเมืองใหม่กับการเมืองดั้งเดิมหรือการเมืองในเชิงสถาบัน

การเมืองดั้งเดิม หรือการเมืองเชิงสถาบัน	การเมืองภาคพลเมือง หรือการเมืองใหม่
เน้นการแก้ไขปัญหาอย่างรวดเร็ว หรือประสิทธิภาพของการดำเนินการ	เน้นการแก้ไขปัญหาอย่างรอบคอบและมีการนิยามปัญหาขึ้นมาก่อนจึงจะลงมือปฏิบัติ
เน้นการแก้ไขปัญหาตามความต้องการของผู้นำหรือกระบวนการแก้ไขปัญหาตามความต้องการของผู้นำ	ให้ความสำคัญกับการที่พลเมืองหรือสมาชิกมีความคิดความตระหนักรู้ว่าเป็นปัญหาก่อนจากนั้นกระบวนการแก้ไขปัญหาต้องดำเนินการด้วยตัวของเขาเอง
มีความพยายามใช้อำนาจที่มีอยู่อย่างกว้างขวาง และมีความพยายามเพิ่มอำนาจมิให้เสื่อมถอยหรือมิให้มีการลดทอดอำนาจ	เริ่มจากความพยายามรังสรรค์อำนาจรูปแบบใหม่ในทุกระดับของชุมชนการเมือง
ใช้ทรัพยากร คืองบประมาณจำนวนมากและมีการใช้อำนาจตามกฎหมายมาก	ใช้ทุนทางการเมือง คือ “เจตจำนงสาธารณะ หรือ ประโยชน์สาธารณะเป็นลำดับแรก
ใช้การเข้าถึงการเมืองด้วยการเอาความต้องการของประชาชนมาเป็นเงื่อนไขหรือตัวตั้งที่สำคัญ	ใช้การเข้าถึงการเมืองด้วย “ขีดความสามารถ” ของสมาชิกเป็นเงื่อนไขหรือตัวตั้งที่สำคัญ
ใช้ “ภาษา” ในการรณรงค์และเน้นการแข่งขันที่ตัดสินด้วย “ชัยชนะ”	ใช้การร่วมกันปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและเน้นที่ “ความสัมพันธ์”
มีความเป็นเอกภาพ	มีความหลากหลาย และใช้ความหลากหลายนี้ปฏิบัติงานร่วมกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน
มองประเด็นสาธารณะเป็นความรับผิดชอบของผู้นำ	มองประเด็นสาธารณะเป็นกิจกรรมที่ทุกคนที่เป็นสมาชิกต้องรับผิดชอบโดยตรง
ให้ข้อมูลข่าวสารสนเทศแก่สมาชิกหรือพลเมือง	สอนทักษะหรือให้การเรียนรู้การปฏิบัติงานแก่พลเมือง
การทำงานที่มีการประสานงาน	การทำงานที่เน้นความเป็นพันธมิตรร่วมกันเสริมการทำงานซึ่งกันและกัน
ริเริ่มจากเหตุการณ์ปรากฏการณ์สาธารณะ	ริเริ่มจากพื้นที่สาธารณะ
พิจารณาว่าพลเมืองเป็นเหยื่อที่ต้องสงเคราะห์	พลเมืองพิจารณาว่าตนเองเป็นหน่วยสำคัญ

ที่มา : ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2552) ปรับปรุงจาก Mathews (1999, p. 136)

การพัฒนากลไกกระบวนการของการเมืองภาคประชาสังคม

ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2553) ได้กล่าวว่าลักษณะการจัดการทางสังคมต้องประกอบด้วย องค์กร (Organization) ความไว้วางใจ (Trust) ผู้นำ (Elite) การเชื่อมโยงเครือข่าย (networks) การเกณฑ์หรือการระดม (Mobilizing) การสื่อสาร (Communication) และการทำให้เป็นข่าวหรือเป็นประเด็นสาธารณะ (Public Issue) โดยแสดงแผนภูมิไว้ดังนี้

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีการจัดการทางสังคมเพื่อการอธิบายการพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองหรือการเมืองภาคประชาชน
ที่มา : ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2553, หน้า 56)

ดังนั้น การเมืองภาคประชาชน เป็นการเคลื่อนไหวของประชาชนในการขับเคลื่อนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง เหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งมีแนวคิดของนักวิชาการหลายท่านให้ความเห็นถึงลักษณะการเคลื่อนไหว

2.2.2 แนวคิดกลุ่ม/องค์กร

จิตติ มงคลชัยอรัญญา ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ “กลุ่ม” ว่าเป็นการรวมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (หรือหลายสิ่ง) เพื่อให้ได้รับประโยชน์ตามที่ตน (และกลุ่มของตน)ปรารถนา การรวมพลังนี้อาจมองได้ 2 นัย คือ การรวมพลังเพื่อต่อรอง เรียกร้อง ขอรับความช่วยเหลือจากภายนอก และ รวมพลังเพื่อต่อรองให้สามารถดำเนินการด้วยตนเองให้มากที่สุดเพื่อการแก้ไขปัญหาของตน ซึ่งตามหลักการของการพัฒนารวมพลังแบบที่สองจะเหมาะสมในการพัฒนาเพราะสามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด

นอกจากนี้ จิตติ มงคลชัยอรัญญา ยังได้กล่าวถึงองค์ประกอบของกลุ่ม ว่าต้องประกอบด้วยสมาชิก คณะผู้แทนที่มีความรู้ความสามารถบางประการที่เหนือกว่าสมาชิกและคณะจัดการ

สิน สือสวน ได้อธิบายถึงลักษณะที่สำคัญขององค์กรภาคประชาชนไว้ 6 ประการ ได้แก่

1. สามารถปกป้องผลประโยชน์ แก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ และมีการกระจายผลประโยชน์อย่างเสมอภาค
2. สมาชิกองค์กรมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆขององค์กรอย่างมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและอย่างมีจิตสำนึกร่วมกัน
3. องค์กรมีผู้นำที่ดีสามารถแสดงบทบาทได้อย่างเหมาะสม
4. องค์กรมีความสามารถในการทำงานอย่างเป็นระบบด้วยตนเองไม่ต้องพึ่งพาคนนอก มีบทบาทในการตัดสินใจกำหนดเป้าหมายที่เหมาะสมสอดคล้องกับทรัพยากร และความสามารถของคนในชุมชน
5. องค์กรสามารถควบคุมปัจจัยต่างๆภายในชุมชนและสภาพแวดล้อมพื้นฐานขององค์กรให้เป็นไปตามทิศทางที่พึงประสงค์

โกวิทย์ พวงงาม ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มและองค์กรชุมชนตามโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญ ไว้ดังนี้

- กลุ่ม/องค์กรด้านเศรษฐกิจ หมายถึง กลุ่ม องค์กรที่มีการรวมตัวกันในทางการเกษตรสหกรณ์/ออมทรัพย์/กองทุน รวมตัวกันเป็นลักษณะกลุ่มอาชีพและกลุ่ม/องค์กรที่มีการรวมตัวกันทางด้านงานบริการ
- กลุ่ม/องค์กรด้านสังคม หมายถึง กลุ่มองค์กรที่มีการรวมตัวกันเพื่อพัฒนาชุมชน การรวมตัวกันในทางสาธารณสุข การศึกษา ศิลปวัฒนธรรมและศาสนา การพัฒนาและสงเคราะห์คนพิการ การพัฒนาเด็ก เยาวชน สตรีและผู้สูงอายุ การพัฒนาแรงงาน การคุ้มครองบริโภคและองค์กรสาธารณกุศล
- กลุ่ม/องค์กรด้านทรัพยากร หมายถึง กลุ่มองค์กรที่มีการรวมตัวกันเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แหล่งน้ำ สิ่งแวดล้อม
- กลุ่ม/องค์กรผู้ทรงคุณวุฒิ หมายถึง กลุ่มองค์กรที่มีการรวมตัวกันทางวิชาการ ประชาชนชาวบ้าน
- กลุ่ม NGOs หมายถึง การรวมตัวของ กลุ่ม/องค์กรในลักษณะองค์กรพัฒนาเอกชน
- กลุ่ม/องค์กรที่รวมตัวในรูปแบบสมาคม/ชมรม/สมาพันธ์/ หมายถึง การรวมตัวกันในรูปแบบของสมาคม ชมรม สโมสร สมาพันธ์

สาเหตุของการเกิดกลุ่ม มีหลายหลายเหตุผล ดังนี้

1. เกิดจากธรรมชาติมนุษย์
2. เกิดจากความต้องการของมนุษย์
3. เกิดจากมนุษย์เป็นสัตว์ทางวัฒนธรรม

4. เกิดจากความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน
5. เกิดจากความต้องการความปลอดภัย

องค์ประกอบของกลุ่ม มี 4 ประการ คือ

1. กรรมกร หมายถึง คณะกรรมการซึ่งเลือกมาจากสมาชิกเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนบริหารกิจการของกลุ่ม
2. กติกา หมายถึง ระเบียบข้อบังคับ หรือข้อตกลงต่างๆที่สมาชิกได้ช่วยกันกำหนดขึ้นเป็นแนวปฏิบัติ
3. กิจกรรม หมายถึง ความเคลื่อนไหวในการดำเนินงานของกลุ่มตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้
4. กองทุน หมายถึง งบประมาณค่าใช้จ่าย รวมทั้งวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการดำเนินงานของกลุ่ม

กระบวนการเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม

พัฒน บุณยรัตนพันธุ์ อติตอติบัติกรมการพัฒนาชุมชน เป็นบุคคลในยุคแรกๆที่อธิบายหลักการส่งเสริมการรวมกลุ่ม และกระบวนการพัฒนาองค์กรภาคประชาชนโดยเรียกกระบวนการนั้นว่า หลักการรวมกลุ่ม 3 ชั้น 8 ตอน ซึ่งเป็นกระบวนการและเป็นพื้นฐานของการเสริมสร้างกลุ่มและเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งกลุ่ม

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการค้นหาผู้นำ หรือหน่วยนำของหมู่บ้าน

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการหาความต้องการของแต่ละบุคคล ก่อนที่นำมากำหนดความต้องการร่วมของกลุ่ม

ตอนที่ 3 ว่าด้วยความสมัครใจในการเข้าร่วมกลุ่ม รวมถึงการสร้างความซื่อสัตย์ และความภักดีต่อกลุ่ม

ตอนที่ 4 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้สามารถทำงานร่วมกันได้ง่าย และเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ตอนที่ 5 ว่าด้วยการมีวิสัยไกลเคียงกัน ทำให้มีความคิดอ่าน ความสนใจ ความต้องการและความสามารถในการทำงานใกล้เคียงกัน เข้าใจกันง่ายในการทำงาน

ตอนที่ 6 ว่าด้วยเพศเดียวกัน กิจกรรมบางอย่างอาจจำเป็นต้องแบ่งแยกเพศ ในขณะที่บางกิจกรรมอาจร่วมกันทำทั้งหญิงและชาย

ตอนที่ 7 ว่าด้วยความสัมพันธ์ต่อกันไม่ขัดแย้ง การที่กลุ่มมีความสามัคคีกลมเกลียว ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ จนทำให้งานกลุ่มสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ตอนที่ 8 ว่าด้วยการสถานการณ์บีบตัว

ขั้นที่ 2 ว่าด้วยการเคลื่อนไหวของกลุ่ม

ตอนที่ 1 ว่าด้วยการส่งเสริมการประชุมพบปะ

ตอนที่ 2 ว่าด้วยการส่งเสริมแนวคิด

- ตอนที่ 3 ว่าด้วยการส่งเสริมการมีระเบียบวินัย
 - ตอนที่ 4 ว่าด้วยการส่งเสริมสัมพันธภาพของบุคคล
 - ตอนที่ 5 ว่าด้วยการส่งเสริมกิจกรรม เพื่อให้กลุ่มได้เคลื่อนไหว
 - ตอนที่ 6 ว่าด้วยการส่งเสริมวิชาการ
 - ตอนที่ 7 ว่าด้วยการส่งเสริมผลประโยชน์ร่วม
- ขั้นที่ 3 ว่าด้วยการเจริญเติบโตของกลุ่ม
- ตอนที่ 1 ว่าด้วยสหพันธกรรมกลุ่ม
 - ตอนที่ 2 ว่าด้วยการสร้างหน่วยนำร่วม
 - ตอนที่ 3 ว่าด้วยการสร้างผลประโยชน์ร่วม
 - ตอนที่ 4 ว่าด้วยกิจกรรมพึงพา
 - ตอนที่ 5 ว่าด้วยสนธิวิชาการ
 - ตอนที่ 6 ว่าด้วยการสร้างพลังร่วม
 - ตอนที่ 7 ว่าด้วยลดความเปลืองร่วม

ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2552) ได้สรุปการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับกลุ่ม/องค์กรทางสังคมไว้เป็นประเด็น ดังต่อไปนี้

1. การก่อเกิดกลุ่ม มาจากเงื่อนไขปัจจัยทั้งการมีประโยชน์ร่วมกัน มีโครงสร้างระบบความคิดความเชื่อ คุณค่าหรืออุดมการณ์ร่วมกัน ตลอดจนมาจากการมีประเด็นร่วมกัน และสุดท้ายคือ ดำรงอยู่ในพื้นที่เดียวกัน อาจจะมีประวัติศาสตร์ร่วมกันโดยมีปัจจัยเสริมจากภายนอกคือ รัฐ สังคมที่เปิดโอกาสให้มากขึ้น และสื่อสารมวลชนที่กระจายข้อมูลข่าวสารหรือทำให้เป็นข่าวขึ้นมาเป็นที่รับรู้และเข้าใจมากขึ้น โดยจะว่าไปแล้วเหล่านี้คือแรงเกาะเกี่ยวความเป็นกลุ่ม/องค์กรด้วย
2. เป็นกลุ่ม/องค์กรหรือขบวนการที่อิสระจากจากราชการและหน่วยงานทางธุรกิจ เช่นเดียวกับเป็นกลุ่ม/องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร แต่ต้องการให้เกิดประโยชน์สาธารณะ
3. ลักษณะกลุ่ม/องค์กร เป็นกลุ่ม/องค์กรทั้งแบบปิดและกลุ่ม/องค์กรแบบเปิด ดังที่กล่าวแล้วว่า กลุ่ม/องค์กรแบบปิดเน้นความเป็นระบบระเบียบหรือโครงสร้างที่ชัดเจนตามแนวการจัดองค์กรสมัยใหม่ ภายใต้แนวคิดการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ ส่วนลักษณะกลุ่ม/องค์กรประชาสังคมที่เป็นแบบเปิด มีลักษณะยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ กิจกรรม กระบวนการ ตลอดจนถึงจำนวนสมาชิก โดยมีลักษณะร่วมกันคือ สมาชิกมีความรู้สึกร่วมหรือคุณค่าร่วมกัน รับประโยชน์และความเสี่ยงร่วมกัน
4. มีแรงเกาะเกี่ยวการดำรงอยู่ของกลุ่ม/องค์กร หรือขบวนการ เช่น ระเบียบ กฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน ค่านิยม ประเพณี วัฒนธรรม อุดมการณ์ ฯลฯ
5. ทิศทางและนโยบายของกลุ่ม/องค์กร มาจากสมาชิกที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับองค์กร ต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดทิศทางนโยบายของกลุ่ม/องค์กร ดังนั้น การมีส่วนร่วมของสมาชิกในขั้นตอนหรือกระบวนการต่างๆจึงมีความสำคัญ อาจจะร่วมในกระบวนการหรือขั้นใดๆก็ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนการคิด ตัดสินใจ และการใช้ประโยชน์

6. มีภารกิจหรือมีกิจกรรมชัดเจน เป็นกิจกรรมที่มาจากความร่วมมือกันคิดร่วมกันทำ ของสมาชิก โดยมีการปฏิบัติกิจกรรมต่อเนื่องหรือมีการปรับเปลี่ยนภารกิจหรือกิจกรรมตาม สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

7. มีผู้นำที่ชัดเจน โดยผู้นำที่มีความสามารถ เป็นที่ไว้วางใจและศรัทธาของสมาชิก เป็นผู้มีบุคลิกภาพและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สนใจใฝ่รู้และปรับตัวอยู่ตลอดเวลา เป็นที่ยอมรับของ สมาชิก และสมาชิกพร้อมจะปฏิบัติตาม

8. มีการระดมทรัพยากรมาจากภายในองค์กรหรือมาจากสมาชิก ตามศักยภาพ ของสมาชิก เป็นการระดมเพื่อการสนับสนุนให้เป็นไปได้ตามเป้าหมาย

จะเห็นได้ว่ากลุ่มจะมีประสิทธิภาพที่สามารถทำให้งานบรรลุผลได้นั้น สมาชิกต้องมีความเชื่อร่วมกัน โดยความเชื่อพื้นฐานของมนุษย์คือการที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมจำเป็นต้องอาศัยอยู่ด้วยกัน เกื้อกูลกันเพื่อความอยู่รอดและปลอดภัย และนอกจากนั้น Fulmer (1982) ยังได้กล่าวถึง องค์ประกอบที่จำเป็นต้องมีกลุ่มว่า กลุ่มจะต้องมีความใกล้ชิดเคียงสปีบเนื่องมาจากทำเลที่ตั้ง สถานที่อยู่อาศัยมีความใกล้ชิดกัน มีค่านิยมความสนใจที่ตรงกัน มีความร่วมแรงร่วมใจกัน อีกทั้งยังต้องมาจาก ความต้องการและความปรารถนาส่วนบุคคล

แนวคิดทางสังคม (Sociological Perspective) (อ้างในโกวิทย์ พวงงาม, 2553 น. 12-13) บ็อปลิน (Poplin) ได้กล่าวว่า ชุมชนต้องประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ

1. กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในพื้นที่ หรือบริเวณหนึ่ง
2. สมาชิกมีการติดต่อระหว่างกันทางสังคม
3. สมาชิกมีความสัมพันธ์กันทางสังคม
4. มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อระบบนิเวศ
5. มีกิจกรรมส่วนรวม เพื่อใช้ประโยชน์

บ็อปลิน (Poplin) ยังได้กล่าวสถานะชุมชนไว้ 3 สถานะ ดังนี้

1. ชุมชนในฐานะหน่วยภูมิศาสตร์ มี 2 ลักษณะ คือ หนึ่ง อาณาบริเวณทาง ภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อชุมชน จะเห็นได้ว่าในหลายกรณีสภาพภูมิศาสตร์จะเป็นตัวกำหนดสถานที่ตั้ง และศักยภาพในการเจริญเติบโตของชุมชน กล่าวคือ ชุมชนมักเกิดขึ้นในบริเวณที่มี ทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร สอง ชุมชนมีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์จะมีอิทธิพลต่อสถานที่ตั้ง และพลวัตการเจริญเติบโต ของชุมชน แต่การปรับตัวของคนต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของชุมชนก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและ Know-How ด้วย

2. ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม ชุมชนในฐานะหน่วยสังคมเป็นการวิเคราะห์แบบ ระบบสังคมจากระดับล่างที่ประกอบด้วยคน 2 คน ไปจนถึงระดับชาติ หรือระดับโลก

3. ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรมเน้นชุมชนว่าต้องมีความผูกพันใน ระหว่างสมาชิกด้วยกัน

โกวิทย์ พวงงาม (2551) ได้กล่าวถึงกรณีตัวอย่างประชาคมตำบลเมืองจิ้ง แบบอย่าง มาตรการทางสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาเสพติด ชุมชนตำบลเมืองจิ้ง กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ซึ่ง

มาตรการทางสังคมที่ใช้แก้ไขปัญหายาเสพติดและใช้เครือข่ายในแนวทางประชาคมตำบลเมืองจันท์ ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาชุมชนโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพากลไกรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ได้สร้างรากฐานทางสังคมที่เหนียวแน่น เข้มแข็ง และมีการใช้รากฐานเพื่อการแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

2.2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วม

Arnstein (1969) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมสามารถใช้อำนาจของประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นเกณฑ์ในการจัดระดับของการมีส่วนร่วม โดยจำแนกออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทแรก คือ การไม่ใช้การมีส่วนร่วม ซึ่งมี 2 ระดับ คือ ระดับการจัดการโดยใช้เล่ห์เหลี่ยม เป็นการกำหนดให้ประชาชนทำหน้าที่เสมือนตรายางในคณะกรรมการโดยมีเป้าประสงค์เพื่อให้ประชาชนสนับสนุนเป้าหมายของผู้จัดการการมีส่วนร่วม และระดับการจัดการแบบบำบัดรักษา ลักษณะการมีส่วนร่วมรูปแบบนี้ไร้ความยุติธรรม โดยให้ประชาชนร่วมในหลายกิจกรรมโดยจุดเน้นเป็นเพียงกิจกรรมเท่านั้น

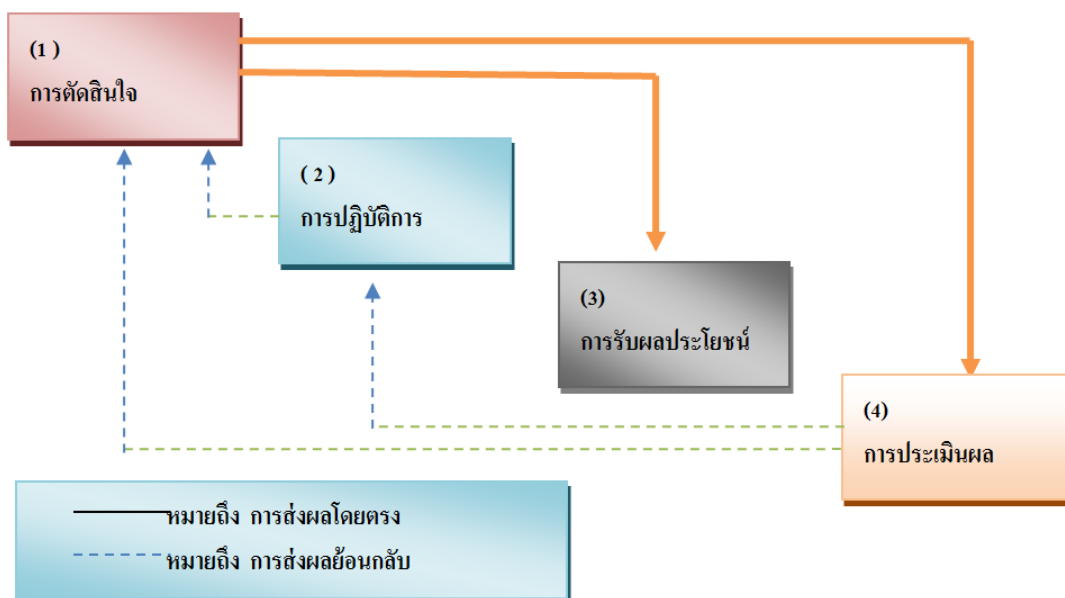
ประเภทที่สอง คือ การมีส่วนร่วมแบบสัญลักษณ์ เป็นการอนุญาตให้ประชาชนรับข้อมูลข่าวสารและแสดงความคิดเห็นของตนเองได้

ประเภทที่สาม คือ อำนาจเป็นของประชาชน เป็นการเพิ่มอำนาจการตัดสินใจให้กับประชาชน มี 3 ระดับ คือ ระดับหุ่นส่วน เป็นระดับที่อำนาจได้รับการกระจายระหว่างประชาชนกับผู้มีอำนาจรัฐ ระดับได้รับมอบอำนาจ เป็นลักษณะที่ประชาชนมีอำนาจในการกำหนดนโยบายหรือแผนงาน และระดับควบคุมโดยประชาชน ซึ่งประชาชนมีอำนาจเต็มในการกำหนดทิศทางนโยบาย การตัดสินใจ และการบริหารดำเนินงาน

โคเฮน และ อัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff.1977: 17 - 19) ได้อธิบายและวิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมโดยสามารถแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-making) ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนคือการริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจลงมือปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบไปด้วยการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ทางด้านต่างๆประกอบไปด้วยผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคมและผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เกี่ยวกับการควบคุมและ การตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ โคเฮน และอัฟฮอฟ เสนอไว้ สรุปได้ ดังภาพที่ 2.2 ที่แสดงให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นการตัดสินใจมีความสำคัญมาก สาเหตุว่าการตัดสินใจจะส่งผลต่อการปฏิบัติการ และการปฏิบัติการจึงมีผลต่อไปยังการรับ ผลประโยชน์และการประเมินผลในขณะเดียวกัน เพราะฉะนั้นการตัดสินใจจะมีผล โดยตรงต่อ การรับผลประโยชน์ และการประเมินผลด้วย

ภาพที่ 2.2 รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวคิดของ Cohen and Uphoff
ที่มา : (Cohen and Uphoff, 1977, pp. 17-19)

ในการศึกษาครั้งนี้จะใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมของ โคเฮน และ อัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff) เป็นแนวทาง ในการศึกษา โดยการมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้ประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ การมีส่วนร่วมใน การตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ระบุไว้ว่า การมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง ไม่ว่าจะผ่านทางตรงหรือทางอ้อมในลักษณะของการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมทำ ในสิ่งที่มีผลกระทบต่อตนเองหรือชุมชน

การมีส่วนร่วมในรูปแบบของการแสดงออก

บุคคลมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การเขียน การพูด การโฆษณา การพิมพ์ ซึ่งการแสดงออกเหล่านี้อาจอยู่ในรูปแบบของการวิพากษ์ วิจารณ์ตามสื่อต่าง ๆ รัฐบาลต้องไม่ขัดขวางหรือห้ามปรามการแสดงออกของประชาชน รัฐต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นก่อนลงมือดำเนินการทำกิจการใดที่มีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนและชุมชน รวมทั้งความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ

การมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารประเทศตามระบอบประชาธิปไตย ประชาชนต้องตระหนักว่า ตนเป็นเจ้าของประเทศและต้องเข้าไปรับผิดชอบในกิจการของบ้านเมืองในทุกโอกาสที่สามารถกระทำได้ ต้องไม่ละเลยหรือเพิกเฉย และควรส่งเสริมคนดีให้เข้ามาบริหารบ้านเมือง

แนวทางการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

1. สนใจ ติดตามข่าวสารด้านการเมือง
2. ติดตามตรวจสอบการทำงานของนักรการเมือง
3. สนับสนุนผู้สมัครและนักรการเมืองที่ดี
4. ต่อต้านนักรการเมืองที่ไม่ดี
5. ให้ความร่วมมือกับทางราชการ ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดี
6. คัดค้านนโยบายที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ส่วนรวม
7. ศึกษาข้อเท็จจริงให้ถี่ถ้วน
8. เสนอปัญหาให้หน่วยงานแก้ไข
9. ชุมนุมคัดค้านโดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น
10. ปกป้องคุ้มครองสิทธิของตนมิให้ถูกละเมิด
11. เผยแพร่ความรู้ความเข้าใจทางการเมืองที่ถูกต้อง

ระดับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

1. การติดตามข่าวสารบ้านเมือง
2. การใช้สิทธิเลือกตั้ง
3. ริเริ่มพูดคุยประเด็นการเมือง
4. ชักจูง ธารรงค์ให้ผู้อื่นสนับสนุนบุคคลและพรรคการเมืองที่ตนสนับสนุน
5. เสนอแนวคิด นโยบายต่อนักรการเมืองและผู้นำทางการเมือง
6. บริจาคเงินสนับสนุนกิจกรรมทางการเมือง
7. ร่วมประชุมธารรงค์ในการเคลื่อนไหวทางการเมือง
8. เป็นสมาชิกระดับแกนนำพรรคการเมือง
9. ร่วมระดมทุน
10. เสนอตัวเป็นผู้ลงสมัครรับเลือกตั้ง
11. ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

บันไดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

- บันไดขั้นที่ 1 สนใจติดตามข่าวสารและกิจกรรมทางการเมือง
- บันไดขั้นที่ 2 เริ่มพูดคุยประเด็นทางการเมือง
- บันไดขั้นที่ 3 ศึกษานโยบายของผู้สมัครและพรรคการเมือง
- บันไดขั้นที่ 4 แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องทางการเมืองและการเลือกตั้งร่วมกับผู้อื่น
- บันไดขั้นที่ 5 เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองและการเลือกตั้งในชุมชน
- บันไดขั้นที่ 6 จัดกิจกรรมทางการเมืองและการเลือกตั้งในชุมชน
- บันไดขั้นที่ 7 ธารรงค์สนับสนุนบุคคลและพรรคที่ตนนิยม
- บันไดขั้นที่ 8 เป็นอาสาสมัครสอดส่องและช่วยเหลือการเลือกตั้ง
- บันไดขั้นที่ 9 ตัดสินใจเลือกตั้งตัวแทนอย่างรู้เท่าทัน

บันไดขั้นที่ 10 ติดตามตรวจสอบการทำงานของนักการเมือง พรรคการเมือง และเจ้าหน้าที่ของรัฐ

2.2.4 แนวคิดผู้นำ

รูปแบบของผู้นำที่แตกต่างกันตามการแบ่งประเภทของผู้นำจะสามารถเห็นถึงทิศทางกลุ่มการเมืองภาคประชาชนได้ ซึ่งมีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงรูปแบบผู้นำ ไว้ดังนี้

เกตเซล และกูบา (Getzel and Guba 1957, p. 129) แบ่งผู้นำออกเป็น 3 แบบ คือ

1. แบบยึดองค์การเป็นหลัก โดยคำนึงนโยบายและประโยชน์ของสถาบันหรือองค์การเป็นหลักในการปฏิบัติงาน
2. แบบยึดบุคคลเป็นหลัก คำนึงถึงความต้องการของบุคคลมากกว่านโยบายและผลประโยชน์ของสถาบันหรือองค์การเป็นหลัก
3. แบบประสานประโยชน์ เป็นการพิจารณาทั้งนโยบายและประโยชน์ของสถาบันองค์การและบุคคลในองค์การเป็นหลัก

ยงยุทธ เกษสาคร (2546) ได้สรุปรูปแบบของผู้นำหรือผู้บริหารองค์การอยู่ 4 แบบ คือ

หนึ่ง แบบเสรีนิยม เป็นผู้นำที่ยอมปล่อยให้ผู้บังคับบัญชามีอิสระเต็มที่ สามารถทำงานได้ตามชอบใจ ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นจะได้รับสิทธิในการตัดสินใจการดำเนินการโดยไม่ต้องรอรับคำอนุญาตจากผู้ใต้บังคับบัญชา สามารถนำจุดแข็งมาใช้เต็มศักยภาพ

สอง แบบเกื้อกูลหรือแบบใช้พระคุณ ผู้นำแบบนี้จะมีพฤติกรรมไปในทางอ่อนโยน มีความเห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ พยายามนำเอาหลักมนุษยสัมพันธ์ และหลักธรรมมาใช้ในการปกครอง

สาม แบบเผด็จการ มีลักษณะเชื่อมั่นในตนเองมากที่สุด ชอบใช้อำนาจบังคับและชอบออกคำสั่งไม่ค่อยยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การตัดสินใจผูกขาด ไม่เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงออก การปฏิบัติเป็นลักษณะบังคับกดขี่

สี่ แบบประชาธิปไตย เป็นผู้นำที่มีลักษณะตรงข้ามกับผู้นำแบบเผด็จการ พยายามใช้หลักการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ทุกคนมีส่วนร่วมเห็นรับผิดชอบร่วมกันในองค์กร

ณัฐนรี ศรีทอง (2552) ได้เปรียบเทียบความหมายระหว่างผู้นำโดยทั่วไปกับผู้นำชุมชนไว้ดังนี้

ผู้นำทั่วไป

1. การได้รับตำแหน่งจะต้องได้รับการคัดเลือกจากกลุ่มสมาชิกในหน่วยงานและได้รับการแต่งตั้งจากหน่วยงาน

2. ความประพฤติของผู้นำโดยทั่วไป ผู้นำต้องประพฤติตนให้เหมาะสมบทบาท

3. ผู้นำเป็นผู้กำหนดเป้าหมายของหน่วยงาน
4. ผู้นำต้องปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งที่ได้รับมอบหมาย
5. ผู้ตามเป็นสมาชิกซึ่งทำงานในหน่วยงาน
6. ผู้นำมีอิทธิพลสูงสุดในกลุ่มสมาชิกในหน่วยงานตนเอง และมีอำนาจสั่งการให้สมาชิกปฏิบัติตามไปตามทิศทางที่ต้องการ
7. เป็นผู้มีความสามารถในการชักจูงให้สมาชิกทำงานร่วมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทำงานตามความต้องการ และทำตามคำสั่งด้วยความสมัครใจเต็มใจอย่างกระตือรือร้นเพื่อให้ได้งานที่ต้องการ
8. ผู้นำต้องเป็นผู้ประสานความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม และทำให้สมาชิกมีความสามัคคี

ผู้นำชุมชน

1. การกำหนดเป้าหมายของชุมชน ผู้นำชุมชนไม่ใช่เป็นผู้กำหนดเป้าหมายการทำงานในชุมชนเอง แต่ผู้นำชุมชนเป็นผู้ช่วยให้ประชาชนในชุมชนมีการตกลงร่วมกันและร่วมหาแนวทางการทำงานที่เหมาะสม เพื่อทำงานร่วมกันให้บรรลุเป้าหมายของชุมชนที่วางไว้
2. ผู้นำชุมชนปฏิบัติหน้าที่เป็นตัวกลางในการส่งเสริมความร่วมมือกันทำงานของประชาชนในชุมชน และช่วยให้ประชาชนในชุมชนมีการตกลงร่วมกันและต้องใช้ความพยายามในระดับสูงเพื่อการทำงานในชุมชนบรรลุตามวัตถุประสงค์
3. ผู้ตามเป็นประชาชนในชุมชน
4. ผู้นำชุมชนมีอำนาจ มีบารมี และมีอิทธิพลต่อประชาชนโดยตรง รวมทั้งการแสดงพฤติกรรมของผู้นำชุมชนมีอิทธิพลเหนือประชาชนในชุมชน
5. เป็นผู้ที่ชักจูงผู้ตาม
6. ผู้นำชุมชนเป็นผู้มีความสามารถสูงในด้านการสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างประชาชนในชุมชน เจ้าหน้าที่ของรัฐ เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาคเอกชน และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายภายนอกชุมชน
7. ผู้นำชุมชนต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในระดับสูง เพื่อให้ประชาชนในชุมชนมีความสามัคคีกัน ร่วมมือ ร่วมใจ และรวมพลังชุมชน เพื่อให้สำเร็จตามเป้าหมาย

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดผู้นำที่นักวิชาการยังได้เสนอแนวคิดผู้นำเชิงบารมี เช่น Max Weber (1947) อ้างถึงใน พิชาย รัตนดิถก ณ ภูเก็ต 2552, p. 192 ดังนี้

ภาวะผู้นำเชิงบารมี (Charismatic Leadership) ภาวะผู้นำเชิงบารมี (Charismatic Leadership)

ผู้นำบารมีเป็นแนวคิดที่มีการศึกษากันมานานโดยนักสังคมวิทยาชื่อ Max Weber (1947) ซึ่งได้จากอำนาจหน้าที่ (Authority) ว่าเกิดจากสามด้านด้วยกันคือ ด้านประเพณี (Traditional Domination) ด้านเหตุผล-กฎหมาย (Rational-legal Domination) และด้านบารมี (Charismatic Domination) สำหรับการศึกษารื่องผู้นำบารมีในระยะแรก ผู้ศึกษามีแนวโน้มที่จะระบุลักษณะเฉพาะผู้นำบารมีที่แตกต่างจากผู้นำธรรมดาทั่วไป และวิธีการตลอดจนพฤติกรรมผู้นำที่

ช่วยให้ผู้ตามทำงานให้บรรลุประสิทธิผล ด้านนักวิชาการที่ศึกษาองค์การในระยะแรกไม่ให้ความสำคัญกับภาวะผู้นำบารมีมากนัก จวบจนกระทั่งเมื่อทศวรรษที่ 1980s ภายหลังจากที่สถานการณ์ของโลกมีความซับซ้อนและมีพลวัตสูง มีการแข่งขันสูงระหว่างองค์กรต่างๆ ทำให้บางองค์กรรุ่งเรือง บางองค์กรล้มสลาย ส่งผลให้องค์การต้องมีการปรับตัวอย่างรุนแรงทั้งในระดับปัจเจกชนผู้ปฏิบัติงาน และโครงสร้างองค์กร และภาวะผู้นำเชิงบารมีดูเหมือนจะได้รับการยอมรับว่าเป็นปัจจัยที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคนที่เกิดขึ้นกับองค์กรได้เป็นอย่างดี จึงทำให้นักวิชาการในระยะหลังหันกลับมาศึกษาภาวะผู้นำเชิงบารมีกันเป็นจำนวนมาก (Pillai and Meindl, 1998: 643-644)

Jay Conger และ Rabindra Kanungo (1998, p. 94) แห่งมหาวิทยาลัย McGill เสนอว่าผู้นำเชิงบารมีมีคุณลักษณะที่สำคัญห้าประการคือ

1. มิวสัยทัศน์และความสามารถในการถ่ายทอด (Vision and Articulation) ผู้นำบารมีจะนำเสนอ เป้าหมายในเชิงอุดมคติ ซึ่งระบุถึงภาพในอนาคตที่ดีกว่าสภาพปัจจุบัน ยังมีความแตกต่างระหว่างเป้าหมายเชิงอุดมคติกับสถานการณ์เดิมนานเท่าไร ก็ยิ่งทำให้สาวกของเขาเชื่อว่าผู้นำมิวสัยทัศน์ที่วิเศษมากขึ้นเท่านั้น ผู้นำบารมียังมีความสามารถสร้างความกระจ่างและชี้ให้เห็นความสำคัญของวิสัยทัศน์ด้วยภาษาที่ผู้อื่นเข้าใจง่าย และวิสัยทัศน์จะกลายเป็นสิ่งสร้างแรงดลใจ สร้างความใฝ่ฝันและจูงใจให้กับผู้ตามในการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้
2. การกล้าเสี่ยง (Personal Risk) ผู้นำบารมีเป็นบุคคลที่มีความกล้าได้กล้าเสีย พร้อมทั้งจะทุ่มเท ทรัพยากรจำนวนมาก และพร้อมที่จะเสียสละสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตนเองเพื่อปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้
3. การมีความรับรู้ต่อสถานการณ์เร็ว (Environmental Sensitivity) ผู้นำเหล่านี้สามารถประเมิน สถานการณ์อย่างเป็นจริงทั้งในด้านขีดจำกัดและความต้องการทรัพยากรที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
4. การรับรู้ถึงความต้องการของผู้ตามเร็ว (Sensitivity to Follower Needs) ผู้นำบารมีจะสามารถรับรู้ ทักษะและศักยภาพของผู้ตามได้เร็ว รู้ว่าผู้ตามคนใดควรทำงานลักษณะใด รวมทั้งรับรู้อารมณ์ความรู้สึกและความต้องการของผู้ตามได้อย่างรวดเร็ว และสามารถตอบสนองความต้องการเหล่านั้นได้อย่างทันสถานการณ์
5. การมีพฤติกรรมที่แตกต่างจากธรรมดา (Unconventional Behavior) ผู้นำบารมีจะมีพฤติกรรมที่แปลกใหม่ ไม่เป็นไปตามกระแสหลักและท้าทายปทัศฐานเดิม หากประสบความสำเร็จ พฤติกรรมเหล่านี้จะนำมาซึ่งความตื่นตันทันทีและความชื่นชมในกลุ่มผู้ตาม

แหล่งอิทธิพล (Sources of Influence) ของผู้นำบารมีมาจากคุณสมบัติส่วนตัวมากกว่าตำแหน่งที่เป็นทางการ ผู้ตามชื่นชมและปรารถนาที่จะเป็นเหมือนเขา ผู้ตามให้ความเคารพนับถือเขาเนื่องจากมีความรู้ มีประสบการณ์ เสียสละ และทุ่มเทกับภารกิจที่ทำอย่างไม่มีวันย่อท้อ มาตรฐานผู้นำบารมีบางคนจะมีตำแหน่งทางการ มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายแต่ที่ผู้คนให้การยอมรับเขาในฐานะผู้นำบารมีมิใช่เพราะตำแหน่ง แต่เป็นคุณภาพส่วนบุคคลของเขาเป็นหลัก วิธีการที่ผู้นำเชิงบารมีใช้ในการสร้างอิทธิพลต่อผู้ตามกระบวนการนี้เริ่มต้นจาก

1. การสื่อสารวิสัยทัศน์ ผู้นำสื่อสารวิสัยทัศน์ออกไป วิสัยทัศน์จะเป็นฐานในการเชื่อมต่อทางความคิด ของผู้ตามระหว่างปัจจุบันและอนาคตที่ดีกว่าขององค์การ
2. การสร้างความคาดหวัง ผู้นำจะสื่อสารเกี่ยวกับการคาดหวังสูงในการปฏิบัติงาน และแสดงความ เชื่อมั่นว่าผู้ตามสามารถทำได้ สิ่งนี้จะเพิ่มความนับถือตนเองและความเชื่อมั่นของผู้ตาม
3. การถ่ายทอดค่านิยม ผู้นำจะถ่ายทอดค่านิยมใหม่ โดยใช้คำพูดและการกระทำของตนเองเพื่อให้เป็น แบบอย่างให้ผู้ตามได้เลียนแบบ
4. การปฏิบัติการ ผู้นำบารมีจะอุทิศตนเองและเข้าร่วมในพฤติกรรมที่มีใช้กระแสหลักเพื่อแสดงความ กล้าหาญและความเชื่อเกี่ยวกับวิสัยทัศน์ (Robbin, 2003, pp. 341-342)

สำหรับผลการปฏิบัติงานของผู้นำบารมีภายในองค์การจากผลงานวิจัยของ Pillai and Meindl, (1998, p. 660) ได้แสดงให้เห็นถึงสหพันธ์เชิงบวกระหว่างผู้นำเชิงบารมีกับผลการปฏิบัติงานและความพึงพอใจในงานในกลุ่มผู้ตามอย่างชัดเจน ทั้งนี้เป็นเพราะบุคคลที่ทำงานร่วมกับผู้นำเชิงบารมีมีแรงจูงใจและมีความพยายามในการปฏิบัติงานมากขึ้นเป็นพิเศษ เหตุที่พวกเขาทุ่มเทความพยายามอย่างไม่เหน็ดเหนื่อยเนื่องจากพวกเขาศรัทธาในตัวผู้นำบารมีนั่นเอง

คำถามที่ว่าผู้นำบารมีสามารถเกิดจากการเรียนรู้หรือมาจากการกำเนิด มีบุคคลจำนวนไม่น้อยที่เชื่อว่าผู้นำเชิงบารมีเป็นสิ่งที่ดีตัวมาตั้งแต่เกิดและไม่อาจเรียนรู้หรือพัฒนาขึ้นได้ แต่ Richardson และ Thayer (1993) ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า ปัจจุบันแต่ละคนสามารถอบรมให้เป็นผู้นำเชิงบารมีได้ โดยใช้วิธีการสามขั้นตอน

1. สร้างทัศนคติเชิงบวก บุคคลซึ่งต้องการพัฒนาบารมีทำได้โดยการสร้างและรักษาทัศนคติในเชิงบวกซึ่ง มองว่าสรรพสิ่งมีทางปรับปรุงให้ดีขึ้นได้และปัญหาเป็นสิ่งที่ท้าทายความสามารถและพิสูจน์ศักยภาพของมนุษย์ ไม่ใช่เป็นอุปสรรค
2. การสื่อสารด้วยจิตวิญญาณ โดยใช้อารมณ์ความรู้สึก น้ำเสียง และส่วนทั้งหมดของร่างกายอย่าง มั่นใจ ถ่ายทอดวิสัยทัศน์ให้กับผู้ตาม สร้างความคาดหวัง กระตุ้นให้เกิดความสำนึกถึงพันธกิจและเป้าหมาย ปลุกเร้าให้กระตือรือร้น ท้าทายและสร้างแรงดลใจ และเกิดความผูกพันต่อการปฏิบัติ
3. การสร้างความเชื่อมั่นในตัวผู้ตาม ดึงศักยภาพในกลุ่มผู้ตามโดยเจาะเข้าไปสู่อารมณ์ของพวกเขา ชี้ให้พวกเขาเห็นว่าพวกเขามีความสามารถและมีความสำคัญต่อการปฏิบัติงานอย่างไม้อาจขาดได้

Howell และ Frost (1989) ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้นำบารมี โดยสอนนักศึกษาในเรื่องการสื่อสาร เกี่ยวกับเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ การสื่อสารเกี่ยวกับความคาดหวังในการปฏิบัติงานที่สูงโดยแสดงความเชื่อมั่นในศักยภาพของผู้ตามในการทำงานให้บรรลุถึงความคาดหวังและการเน้นความต้องการของผู้ตาม นักศึกษาเหล่านี้เรียนรู้ในการนำเสนออย่างทรงพลัง เชื่อมั่น และมีพลวัต พวกเขาเรียนรู้การใช้เสียงให้เกิดความประทับใจ นอกจากนั้นยังได้รับการสอนให้ใช้ภาษาท่าทาง พวกเขาเดินและนั่งบนขอบโต๊ะสลับกันไป เอียงตัวเข้าหาผู้ตามเวลาพูด รักษาการสบตาโดยตรงและมีท่าทางที่ผ่อนคลายและรักษาใบหน้าให้มีชีวิตชีวาอยู่ตลอดเวลา งานวิจัยชิ้นนี้พบว่า

นักศึกษาเรียนรู้วิธีการแสดงออกถึงบารมี ภายใต้การนำของผู้นำเหล่านี้ผู้ตามปฏิบัติตามได้อย่างมีประสิทธิภาพ ให้ความนับถือผู้นำและมีความสามัคคีภายในกลุ่มสูงกว่าผู้ตามซึ่งทำงานภายใต้การนำของผู้นำที่ไม่ได้รับการสอนให้เป็นผู้นำเชิงบารมี (Howell and Frost, 1989. Quoted in Robbin, 2003, pp. 342-344)

อย่างไรก็ตามผู้นำเชิงบารมีอาจจะไม่นำไปสู่การปฏิบัติงานที่บรรลุความสำเร็จเสมอไป แบบแผนผู้นำบารมีอาจเหมาะสมเมื่อลักษณะงานของผู้ตามมีองค์ประกอบด้านอุดมการณ์ผสมผสานอยู่ด้วย สิ่งนี้จึงอธิบายได้ว่าทำไมผู้นำเชิงบารมีจึงมีแนวโน้มที่อยู่ในวงการการเมือง ศาสนา ช่วงเกิดสงคราม หรือเมื่อองค์การตกอยู่ภายใต้ภาวะวิกฤติ

นอกจากนั้นผู้นำบารมีอาจกลายเป็นข้อเสียเปรียบขององค์การ หากวิกฤติการณ์หรือความต้องการในการเปลี่ยนแปลงลดความสำคัญลง ทั้งนี้เพราะผู้นำบารมีมีความเชื่อมั่นจนเกินไปและสิ่งนั้นจะกลายเป็นข้อด้อย ผู้นำบารมีจะกลายเป็นคนที่ไม่ฟังผู้อื่น ไม่อาจอดทนกับความต่อต้านหรือความคิดเห็นแย้งจากผู้ตามได้และเริ่มยึดถือความเชื่อที่ไม่อาจพิสูจน์ได้เกี่ยวกับความถูกต้องของตนเองในประเด็นต่างๆและท้ายที่สุดอาจนำไปสู่ความหายนะ

ภาวะผู้นำเชิงวิสัยทัศน์ (Visionary Leadership)

ภาวะผู้นำเชิงวิสัยทัศน์ เป็นภาวะผู้นำอีกแบบหนึ่งที่มีการศึกษากันในปัจจุบัน ภาวะผู้นำแบบนี้เป็นการพัฒนาที่แตกกิ่งก้านจากภาวะผู้นำเชิงบารมี ภาวะผู้นำเชิงวิสัยทัศน์หมายถึงความสามารถของผู้นำในการสร้างและสื่อสารวิสัยทัศน์ในอนาคตขององค์การ โดยใช้ให้เห็นว่าองค์การจะเจริญเติบโตและมีสภาพดีขึ้นจากปัจจุบันจนน่าเชื่อถือ น่าสนใจ และมีความเป็นไปได้จริง วิสัยทัศน์เช่นนี้หากมีการเลือกและปฏิบัติอย่างเหมาะสมจะเป็นพลังขับเคลื่อนต่อการสร้างอนาคตขององค์การ ซึ่งในกระบวนการนี้ ทักษะ พรสวรรค์ และทรัพยากรจะถูกนำมาใช้ไปอย่างเต็มที่เพื่อทำให้วิสัยทัศน์ปรากฏเป็นจริง (Robbin, 2003, pp. 344-345)

วิสัยทัศน์แตกต่างจากการกำหนดทิศทางอนาคตในรูปแบบอื่นหลายประการ กล่าวคือ วิสัยทัศน์มีความชัดเจนและมีอิทธิพลต่อจินตนาการ เป็นการเสนอวิถีทางใหม่เพื่อการปรับปรุงสิ่งต่างๆที่มีอยู่ดั้งเดิมให้ดีขึ้น วิสัยทัศน์ยังมีการเชื่อมต่อระหว่างสิ่งที่พึงปรารถนา กับแนวทางการปฏิบัติซึ่งบุคคลทั่วไปสามารถรับรู้ได้และสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นจริง หากมีการสื่อสารอย่างเหมาะสม วิสัยทัศน์จะแทรกซึมเข้าไปในอารมณ์ความรู้สึกของผู้ตามและจะเปลี่ยนสภาพจิตใจของผู้ตามให้เกิดการกระตือรือร้นก่อให้เกิดพลังขับเคลื่อนองค์การและสานสายใยสร้างความผูกพันที่แน่นแฟ้นระหว่างผู้ตาม ผู้นำ การปฏิบัติงานและองค์การ

คุณลักษณะที่ดีของวิสัยทัศน์ มีองค์ประกอบหลักคือ เน้นค่านิยม (Value Centered) สามารถทำให้เป็นจริงได้ (Realizable) สร้างแรงบันดาลใจ (Inspirational) และมีลักษณะพิเศษ (Unique) ที่แตกต่างจากองค์การอื่น วิสัยทัศน์จะล้มเหลวถ้าหากไม่เสนอทัศนคติในอนาคตให้มีความชัดเจนและปฏิบัติได้สำหรับองค์การและสมาชิกวิสัยทัศน์ที่พึงปรารถนาจะสอดคล้องกับเวลาและสถานการณ์และสะท้อนลักษณะพิเศษขององค์การ สมาชิกขององค์การจะต้องเชื่อว่าวิสัยทัศน์สามารถบรรลุและเป็นจริงได้ วิสัยทัศน์ควรจะถูกรับรู้ในฐานะเป็นสิ่งที่ท้าทายแต่สามารถทำได้

วิสัยทัศน์ที่มีการสื่อสารชัดเจนและมีจินตนาการที่ทรงพลังมีแนวโน้มทำให้ผู้ตามเข้าใจและยอมรับได้ง่าย

ทักษะสามประการที่ผู้นำเชิงวิสัยทัศน์ควรแสดงออกมา

1. ความสามารถในการอธิบายวิสัยทัศน์ต่อบุคคลอื่น ผู้นำมีความจำเป็นต้องทำให้วิสัยทัศน์ ชัดเจนใน รูปแบบของการกระทำและเป้าหมายที่ต้องปฏิบัติ โดยการสื่อสารด้วยการพูดและเขียนอย่างชัดเจน วิสัยทัศน์ที่ดีที่สุดมีแนวโน้มที่ไร้ประสิทธิผลถ้าผู้นำไม่มีการสื่อสารอย่างเข้มข้น
2. นอกจากความสามารถด้านภาษาแล้ว ผู้นำจะต้องแสดงพฤติกรรมในทิศทางที่สอดคล้องกับ วิสัยทัศน์ เพื่อเป็นแบบอย่างให้กับผู้ตามได้ปฏิบัติตาม และเมื่อมีการผสมผสานพลังกันอย่างเข้มข้นระหว่างผู้นำกับผู้ตาม องค์การก็จะมีพลังขับเคลื่อนให้บรรลุวิสัยทัศน์ได้ในที่สุด
3. มีทักษะที่สามารถขยายวิสัยทัศน์ในบริบทที่แตกต่างกัน เพื่อให้วิสัยทัศน์สามารถประยุกต์ใช้ ใน ความหลากหลายของสถานการณ์ ผู้นำจะต้องทำให้วิสัยทัศน์มีความหมายต่อหน่วยงานย่อยทุกหน่วยงานในองค์การ ให้พวกเขาทราบว่างานที่พวกเขาทำส่งเสริมเป้าประสงค์และวิสัยทัศน์ขององค์การอย่างไร

ตัวแบบภาวะผู้นำแบบเต็มขอบเขต (Full Range Leadership Model - FRLM)

จุดเปลี่ยนที่สำคัญในการศึกษาภาวะผู้นำเกิดจากข้อเสนอของ Burns (1978) ซึ่งเสนอแนวคิดเพื่ออธิบายความแตกต่างระหว่างผู้นำทางการเมืองแบบแลกเปลี่ยน (Transactional Political Leaders) กับผู้นำทางการเมืองแบบเปลี่ยนแปลง (Transformational Political Leaders) ต่อมาแนวคิดนี้ได้รับความสนใจและมีการนำไปพัฒนาในเชิงทฤษฎี มีการทดสอบทฤษฎีกับข้อมูลเชิงประจักษ์ขององค์การหลายประเภททั้งองค์การภาครัฐ เอกชน และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น โดยมีขอบเขตการศึกษาในหลายประเทศและหลากหลายวัฒนธรรม

ผู้นำการแลกเปลี่ยนพฤติกรรมที่ผู้นำทางการเมืองเสนอสิ่งของหรือรางวัลเพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่ผู้ตามปฏิบัติงานให้กับตนเอง หรือสนับสนุนตนเองในการเลือกตั้ง ผู้นำทางการเมืองอาจเสนอว่าหากตนได้รับการเลือกตั้ง จะสร้างงานให้กับประชาชนที่อยู่ในชุมชนมากขึ้น กรณีสังคมไทยนั้นภาพของผู้นำการแลกเปลี่ยนเป็นภาพที่ประชาชนรู้มาอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะเมื่อมีการเลือกตั้ง ผู้นำทางการเมืองทั้งระดับชาติและท้องถิ่นต่างก็เสนอสิ่งของ โครงการ หรือกระทั่งเงินทองแก่ผู้มีสิทธิลงคะแนน เพื่อแลกกับการสนับสนุนตนเอง ยิ่งไปกว่าภาวะผู้นำแบบแลกเปลี่ยนยังเกิดขึ้นภายในกลุ่ม หน่วยงานหรือองค์การแทบทุกองค์การระหว่างตัวผู้นำกับสมาชิกองค์การ หากสมาชิกองค์การทำงานสำเร็จได้ตามเป้าหมายก็จะได้รับรางวัลการเลื่อนขั้นเงินเดือน การให้เงินตอบแทนพิเศษ หรือการให้รางวัลโดยการไปท่องเที่ยวหรือดูงานต่างประเทศ ผู้นำทางการเมืองแบบแลกเปลี่ยนประกอบด้วย ผู้นำทางความคิด ผู้นำพรรคการเมือง ผู้นำฝ่ายนิติบัญญัติ และผู้นำฝ่ายบริหาร (Burns, 1978)

สำหรับผู้นำการเปลี่ยนแปลง Burns ระบุว่า นอกจากตระหนักถึงความต้องการขั้นต้นในเชิงเศรษฐกิจของผู้ตามแล้ว ยังดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ตามในระดับที่

สูงยิ่งขึ้นโดยเฉพาะความต้องการทางสังคม การนับถือตนเองและตระหนักรู้ในตนเอง ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะยกระดับและเปลี่ยนผู้ตามไปสู่การเป็นผู้นำ และอาจเปลี่ยนผู้นำไปสู่การเป็นสัญลักษณ์เชิงจริยธรรม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเป็นผู้นำทางปัญญา ผู้นำของการปฏิรูปหรือปฏิวัติ และวีรบุรุษหรือนักอุดมคติ

อย่างไรก็ตามการศึกษาวิจัยเชิงทดลองเกือบทั้งหมดหลังจากข้อเสนอของ Burns นักวิชาการกลับมุ่งเน้นไปที่ผู้นำการแลกเปลี่ยนทั้งที่ผู้ซึ่งขับเคลื่อนและเปลี่ยนแปลงโลกคือผู้นำการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าผู้นำทั้งสองแบบมีความจำเป็นต่อองค์กรและประเทศ แต่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะเป็นผู้ปลุกกระแสดความคิดใหม่ ค่านิยมใหม่ และจิตสำนึกใหม่ โดยการโน้มน้าวและปลุกเร้าจิตใจของผู้ตาม และยังสร้างแนวทางการปฏิบัติใหม่และประพุดิตนเป็นแบบอย่างให้กับผู้ตาม หากการปฏิบัติการณ์ของผู้นำบังเกิดผลสำเร็จ ก็จะทำให้ผู้ตามมีความคิด จิตสำนึกใหม่ และทุ่มเทพลังในการสร้างคุณภาพใหม่ให้กับองค์กร (Bass Bernard M., 1900, pp. 19-31)

ในช่วงเริ่มต้น Bass ได้พัฒนาทฤษฎีภาวะผู้นำโดยอาศัยรากฐานแนวความคิดภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแบบแลกเปลี่ยนจาก Burns และอาศัยแนวความคิดภาวะผู้นำเชิงบริหารจาก House (1977) ซึ่งเป็นผู้จุดประกายและพัฒนาแนวคิดนี้ต่อจากแนวคิดบริหารแบบดั้งเดิมที่เสนอโดย Weber (1947) Bass เรียกสิ่งของตนเองเสนอว่ากระบวนการทัศน์ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงและภาวะผู้นำการแลกเปลี่ยน และเชื่อว่าข้อเสนอของตนเป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ที่สำคัญใจการศึกษาเรื่องภาวะผู้นำ

ฐานคติในการสร้างทฤษฎีภาวะผู้นำของ Bass ที่มีความแตกต่างจาก Burns คือฐานคติเกี่ยวกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแบบแลกเปลี่ยน กล่าวคือในขณะที่ Burns เชื่อว่าภาวะผู้นำทั้งสองแบบเป็นสิ่งที่อยู่ในมิติเดียวกันในลักษณะที่เป็นขั้วตรงกันข้าม นั่นคือหากผู้นำคนใดมีภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงสูงก็ย่อมหมายความว่าผู้นำคนนั้นมีภาวะผู้นำการแลกเปลี่ยนต่ำและความสัมพันธ์นี้มีลักษณะในทางกลับกันด้วยแต่สำหรับ Bass เขาเห็นว่าภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงและภาวะผู้นำการแลกเปลี่ยนเป็นแนวความคิดที่มีความเป็นอิสระต่อกัน และแม้แต่ในแนวความคิดของภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงและภาวะผู้นำการแลกเปลี่ยนเองก็ยังมีองค์ประกอบย่อยที่มีความเป็นอิสระต่อกันด้วย

หากเปรียบเทียบความใหม่ของกระบวนการทัศน์ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงของ Bass เมื่อเปรียบเทียบกับแนวทางการศึกษาภาวะผู้นำในอดีตคือ ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นภาวะที่ผู้นำใช้ภาวะผู้นำเพื่อทำให้สถานการณ์ที่เผชิญหน้าอยู่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะที่พึงประสงค์ ขณะที่การศึกษาภาวะผู้นำในอดีตไม่มีฐานคิดในลักษณะนี้ อาทิ แนวทางการศึกษาผู้นำเชิงคุณลักษณะ (Trait Approach) ซึ่งมุ่งเน้นในการอธิบายว่าผู้นำที่ยิ่งใหญ่มีคุณสมบัติอย่างไร แนวทางเชิงพฤติกรรม (Behavioral Approach) มุ่งเน้นการศึกษาพฤติกรรมมุ่งคนและมุ่งงานของผู้นำ แนวทางทวิปฏิสัมพันธ์ (Dyadic Approaches) เน้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม และแนวทางภาวะผู้นำสถานการณ์ (Contingency Approach) อธิบายว่าควรใช้ภาวะผู้นำประเภทใดให้สอดคล้องกับสถานการณ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งสถานการณ์เป็นตัวกำหนดว่าผู้นำควรใช้ภาวะการนำแบบใดนั่นเอง แนวทางการศึกษาภาวะผู้นำเหล่านี้จึงแตกต่างจากแนวทางที่ Bass นำเสนอซึ่งเขาเชื่อว่าผู้นำสามารถใช้ภาวะการนำในการกำหนดและเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ได้ กระบวนทัศน์นี้จึงแตกต่างจากหลักคิด

เต็ม และทำให้ผู้นำเป็นผู้กระทำ (Subject) ในเชิงรุกมากกว่าจะถูกกำหนดโดยสถานการณ์ ซึ่งกรณีนี้ผู้นำจะเป็นฝ่ายถูกกระทำ (Object)

ต่อมา Bass ได้ร่วมมือกับ Avolio (1994) พัฒนาทฤษฎีภาวะผู้นำขึ้นมาเพื่อให้ครอบคลุมและสอดคล้องกับภาวะความเป็นจริงทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ โดยใช้ชื่อตัวแบบใหม่นี้ว่า “ตัวแบบภาวะผู้นำแบบเต็มขอบเขต (Full Range Leadership Model - FRLM)” ตัวแบบนี้จำแนกภาวะผู้นำออกเป็นสามประเภทหลังคือภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ภาวะผู้นำแบบแลกเปลี่ยน และภาวะผู้นำแบบปล่อยเสรี (Laissez-faire Leadership)

ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง

Bass (1985) นิยามผู้นำการเปลี่ยนแปลงว่า เป็นผู้เปลี่ยนแปลงความคาดหวัง ความต้องการ ความคิดและจิตสำนึกของผู้ตาม ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจะกระตุ้นให้ผู้ตามมองสิ่งต่างๆ อย่างรอบด้านและเชื่อมโยงเพื่อให้เห็นผลประโยชน์และความสำเร็จขององค์การอยู่เหนือผลประโยชน์ส่วนบุคคล รวมทั้งตระหนักถึงความสามารถและสวัสดิการของผู้ตามด้วย ดังนั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงจึงสามารถสร้างผลกระทบต่อผู้ตามได้อย่างลึกซึ้ง สำหรับในระดับองค์การผู้นำจะเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ วัฒนธรรม ส่งเสริมการสร้างนวัตกรรม และเทคโนโลยีให้กับองค์การ

ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง มี 4 องค์ประกอบ คือ 1) องค์ประกอบด้านบารมีหรืออิทธิพลเชิงอุดมคติ (Charisma or Idealized Influence) 2) การจูงใจเพื่อสร้างแรงดลใจ (Inspiration Motivation) 3) การกระตุ้นทางปัญญา (Intellectual Stimulation) และ 4) การคำนึงถึงปัจเจกบุคคล (Individualized Consideration)

1. บารมีหรือการใช้อิทธิพลเชิงอุดมคติ บารมีในทัศนะของ Bass และ Avolio มิใช่เป็นคุณลักษณะ พิเศษแบบดั้งเดิมที่อิงอยู่กับพลังที่เหนือธรรมชาติของผู้นำซึ่งผูกติดกับผู้นำทางศาสนา สังคม หรือการเมืองอีกต่อไป แต่เป็นแนวความคิดที่อธิบายการตอบสนองทางอารมณ์ของสมาชิกในองค์การภายใต้บรรยากาศหรือสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน และความเชื่อถือศรัทธาและความเชื่อมั่นของสมาชิกต่อค่านิยม หลักการ และอุดมคติของผู้นำ ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกมีแรงจูงใจในการปฏิบัติงานได้มากกว่าเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้

ผู้นำบารมีจะแสดงออกถึงความเชื่อและค่านิยมเกี่ยวกับหลักการที่ตนเองที่ยึดถือต่อสมาชิกอย่างชัดเจน ค่านิยมที่สำคัญ เช่น ความซื่อสัตย์ตรงไปตรงมายึดมั่นในหลักการและการยึดมั่นในความยุติธรรม เป็นต้น ผู้นำเน้นความสำคัญของเป้าประสงค์ วิสัยทัศน์ พันธกิจ ความผูกพันต่อผลสืบเนื่องเชิงจริยธรรมในการตัดสินใจ เสนอค่านิยมที่สำคัญที่สุดในการปฏิบัติงานแก่สมาชิก เน้นการสร้างความสำเร็จศรัทธาโดยแสดงให้เห็นถึงการมีมาตรฐานทางจริยธรรมที่สูงของตนเองและทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้ตาม แสดงออกถึงความกล้าหาญทางจริยธรรมและจุดยืนอย่างชัดเจนต่อปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์ของกลุ่มหรือองค์การ (Bass, 1997, pp. 130-139)

จากพฤติกรรมที่แสดงออกมาทำให้ผู้นำได้รับความชื่นชมและศรัทธาจากผู้ตาม ในฐานะที่เป็นแบบอย่างที่ผู้ตามปรารถนาปฏิบัติตาม ทำให้ผู้ตามเกิดความภาคภูมิใจที่อยู่ภายใต้การ

นำของผู้ นำ เกิดความจงรักภักดีต่อตัวผู้ นำ มีความเชื่อมั่นในตัวผู้ นำและทิศทางที่ผู้ นำได้ชี้ นำพวกเขา และผู้ ตามจะปฏิบัติงานในแนวทางที่จะ นำไปสู่การบรรลุ เป้า ประสงค์ ร่วม ของ องค์ การ

2. การจูงใจเพื่อสร้างแรงดลใจ ในระยะแรกนักวิชาการจำนวนหนึ่งตั้งคำถามว่า ภาวะผู้ นำแบบจูงใจเพื่อ สร้างแรงดลใจแตกต่างจากผู้ นำบารมีอย่างไร เพราะผู้ นำบารมีก็มีแนวโน้มที่ มีความสามารถในการสร้างแรงดลใจแก่ผู้ ตามได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม Downton (1973) พยายามแยกแยะความแตกต่างของภาวะผู้ นำทั้งสองประเภทว่า ขึ้นอยู่กับการยอมรับและความ ยินยอมของผู้ ตาม หากผู้ ตามยอมรับในปรัชญาความเชื่อ ค่านิยม และแนวคิดของผู้นำ ก็จะเป็นภาวะ ผู้ นำแบบสร้างแรงดลใจตรงกันข้ามหากผู้ ตามยึดติดกับตัวตนคุณลักษณะและบุคลิกภาพของผู้นำ ก็จะเป็นภาวะผู้ นำแบบเชิงบารมี ถึงกระนั้น Bass (1990) ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การแยกแยะความแตกต่าง ระหว่างภาวะผู้ นำบารมีและภาวะผู้ นำแบบสร้างแรงดลใจเป็นเรื่องที่สามารถทำได้ในระดับ แนวความคิด แต่ในระดับปฏิบัติเชิงประจักษ์นั้นเป็นเรื่องที่มีความยากลำบากในการแยกแยะ ในความ เป็นจริงผู้นำเชิงบารมีมีแนวโน้มที่จะใช้การสร้างแรงดลใจสูง แม้ว่าผู้ นำแบบจูงใจเพื่อสร้างแรงดลใจ อาจจะไม่ใช้ผู้ นำบารมีก็ตาม

พฤติกรรมที่แสดงออกถึงการนำโดยใช้ภาวะผู้ นำแบบจูงใจเพื่อสร้างแรงดลใจ ได้แก่ การถ่ายทอดวิสัยทัศน์ขององค์การหรือชุมชนให้ผู้ตามเห็นได้อย่างกระจ่างว่าจะเป็นอย่างไรใน อนาคต ผู้ นำจะกำหนดวัตถุประสงค์และมาตรฐานระดับสูงในการปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นการท้าทาย ความสามารถของสมาชิก และผู้ นำจะสร้างจิตสำนึกที่แข็งแกร่งแก่ผู้ ตามในการยึดกุมเป้าประสงค์ให้ มั่นคง มีการใช้สัญลักษณ์และภาษาอย่างชาญฉลาดเพื่อถ่ายทอดความคิดและปลูกเร้าอารมณ์ ความรู้สึกของผู้ ตาม อธิบายความหมายและความหมายสำคัญของการกระทำที่กำหนดไว้ระบุเหตุผล ว่าทำไมผู้ ตามจะประสบความสำเร็จ สามารถรักษาความสงบเยือกเย็นของจิตใจยามเผชิญหน้ากับ วิกฤติการณ์โดยการแสดงออกถึงการมองโลกในแง่ดีและมีความกระตือรือร้นในการรับมือและจัดการ กับปัญหา

ผู้ นำยังเรียกร้องผู้ ตามให้กระทำในสิ่งที่มีนัยสำคัญต่อความสำเร็จขององค์การ เน้นย้ำถึงชัยชนะและการพิชิตคู่แข่ง ซึ่งให้เห็นว่าอนาคตที่ดีกว่าจะสามารถบรรลุได้โดยการสนับสนุนให้ กำลังใจ ยก ระดับความคาดหวังและแสดงความเชื่อมั่นต่อผู้ ตามว่าพวกเขาสามารถบรรลุได้โดยการ สนับสนุนให้กำลังใจ ยก ระดับความคาดหวังและแสดงความเชื่อมั่นต่อผู้ ตามว่าพวกเขาสามารถ ปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายซึ่งดูเหมือนว่าจะไม่สามารถบรรลุได้ในอดีต รวมทั้งถ่ายทอดแนวทางและ วิธีการในการบรรลุเป้าหมายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต (Bass, 1990)

การจัดการและการตีความเพื่อสร้างความหมายใหม่แก่เป้าหมายและแนว ทางการทำงานเป็นวิธีการที่ผู้ นำใช้ในการสร้างแรงดลใจแก่ผู้ ตามซึ่ง Cameron และ Ulrich (1986) ได้เสนอเอาไว้ว่าผู้ นำจะใช้การเปรียบเทียบกับกลุ่มอ้างอิงที่หลากหลายในการสร้างความหมายและ คุณค่าใหม่ให้เกิดขึ้นในองค์การเช่น “เราสามารถทำดีกว่าคู่แข่งทั้งหมดของเรา” “เราสามารถ บรรลุผลการปฏิบัติงานที่ดีที่สุดของเรา” “เราสามารถประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนด” “เราสามารถทำได้ดีกว่าในอดีต” “เราสามารถทำให้สมาชิกในองค์การหรือประชาชนสนับสนุนเราได้ อย่างแน่นอน”

3. การกระตุ้นทางปัญญา การกระตุ้นทางปัญญาเป็นการที่ผู้นำแสดงพฤติกรรม โดยการตั้งคำถามกับฐาน คติ ความเชื่อ แนวทางและวิธีการปฏิบัติเดิมกับผู้ตาม พร้อมทั้งกระตุ้นและสนับสนุนการใช้มุมมองและวิธีการใหม่ๆ ในการดำเนินงานและแก้ปัญหา สนับสนุนการแสดงความคิดเห็นและเหตุผลอย่างเป็นระบบ และสนับสนุนให้แสดงความคิดเห็นที่แตกต่างจากผู้นำ (Bass, 1997)

การกระตุ้นทางปัญญาเป็นการสร้างภาวะความเป็นอิสระและอำนาจแก่ผู้ตาม และเป็นการป้องกันไม่ให้ผู้ตามเกิดการเชื่อฟัง ศรัทธาและคลั่งไคล้ผู้นำอย่างมีขอบเขตซึ่งมีแนวโน้มที่มักจะเกิดขึ้นระหว่างภาวะผู้นำบารมีกับผู้ตาม (Graham, 1987)

Quinn และ Hall (1983) ได้เสนอวิธีการที่ผู้นำใช้ในการกระตุ้นปัญญาสี่ประการคือ ประการแรกการใช้เหตุผลซึ่งผู้นำจะโน้มน้าวใจให้สมาชิกใช้ความคิดอย่างเป็นอิสระ มีตรรกะและเหตุผลในการปรับปรุงวิธีการทำงาน การจัดการความขัดแย้งหรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในองค์กร ประการที่สอง การใช้สัมพันธภาพอย่างเพื่อนมนุษย์ ในกรณีผู้นำพยายามกระตุ้นให้ผู้ตามใช้ความคิดเชิงสร้างสรรค์ โดยการนำเสนอทางเลือกหรือทางแก้ปัญหาที่เป็นไปได้หลายทางในระหว่างที่เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ ประการที่สาม การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ ผู้นำจะสนับสนุนให้ผู้ตามแสวงหาและใช้ข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้านในการวิเคราะห์ปัญหาและเลือกทางที่ดีที่สุดจากข้อมูลข่าวสารเหล่านั้น และประการที่สี่การใช้วิจารณญาณ ภายใจ กรณีมีเรื่องที่ต้องตัดสินใจภายใต้เวลาและข้อมูลที่จำกัด ผู้นำจะสนับสนุนให้ผู้ตามใช้ปัญญาญาณ (Intuition) และความต้องการที่อยู่ในจิตใต้สำนึก ผวนกับข้อมูลที่มีอยู่เพื่อวิเคราะห์และหาข้อสรุป

4. การคำนึงถึงเจกบุคคล การใช้ภาวะผู้นำแบบคำนึงถึงปัจเจกบุคคลนั้น ผู้นำจะให้การสนับสนุนทาง สังคมและอารมณ์แก่ผู้ตาม แสดงออกถึงความห่วงใยสวัสดิการและสวัสดิภาพของผู้ตามโดยพิจารณาว่าผู้ตามมีความต้องการอะไรบ้าง และสามารถตอบสนองได้อย่างไร การใส่ใจกับความสามารถในการทำงานของผู้ตามส่งผลให้พวกเขาปฏิบัติงานได้เต็มศักยภาพที่มีอยู่ ผู้นำจะไม่กีดกันความก้าวหน้าของผู้ตาม และบั่นทอนความเชื่อมั่นในการทำงานของผู้ตามโดยการสั่งให้ผู้ตามปฏิบัติงานที่ยากและเกินความสามารถของตนเอง มีการรับฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาภายในหน่วยงานและปัญหาส่วนตัวที่มีผลกระทบต่อจิตใจของผู้ตามอย่างตั้งใจ ให้การสนับสนุนผู้ตามเพื่อพัฒนาทักษะและความสามารถของตนเอง และให้ผู้ตามมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยเฉพาะการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับงานที่ผู้ตามรับผิดชอบและการตัดสินใจเกี่ยวกับระบบและมาตรฐานในการปฏิบัติงาน ตลอดจนจนระบบการให้รางวัลและการประเมินความดีความชอบ

ผู้นำที่มีภาวะการณนำแบบคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคล รวมถึงการที่ผู้นำให้การแนะนำ สอนงานและให้คำปรึกษาแก่ผู้ตาม เมื่อมีความผิดพลาดในการทำงานเกิดขึ้นผู้นำจะชี้ให้ผู้ตามเห็นว่าความผิดพลาดนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มีเงื่อนไขปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลต่อการเกิดความผิดพลาดเหล่านั้น และให้การแนะนำแก่ผู้ตามถึงแนวทางในการปรับปรุงพฤติกรรมหรือวิธีการทำงานที่ไม่สร้างความผิดพลาดซ้ำขึ้นมาอีก หากมีเรื่องที่ต้องตำหนิผู้ตาม ผู้นำจะไม่ตำหนิผู้ตามในที่สาธารณะแต่จะใช้การพูดคุยเป็นการส่วนตัวเพื่อไม่ให้ผู้ตามเกิดความอับอายซึ่งจะนำไปสู่ความเจ็บแค้นและเกลียดชังได้

การรักษาความสัมพันธ์กับผู้ตามอย่างสม่ำเสมอและเป็นพฤติกรรมที่เด่นอีกประการหนึ่งของผู้นำแบบนี้ โดยผู้นำจะสนับสนุนการจัดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ภายในหน่วยงาน เพื่อให้สมาชิกในองค์กรได้มีการสร้างสรรค์และแลกเปลี่ยนความคิดและความรู้สึกซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่การเปิดกำแพงใจและลดความห่างเหินของสมาชิก ซึ่งจะทำให้บรรยากาศขององค์กรเป็นเสมือนครอบครัวขยายที่สมาชิกในองค์กรมีความห่วงใย เอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและ

ภาวะผู้นำแบบแลกเปลี่ยน

พื้นฐานของภาวะแบบแลกเปลี่ยน คือกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้นำกับผู้ตาม โดยผู้นำจะได้รับความสำเร็จของงานตามเป้าหมาย ขณะที่ผู้ตามจะได้รับรางวัลเป็นการตอบแทน

ผู้นำแบบแลกเปลี่ยนจะให้ความสนใจในสถานการณ์ปัจจุบันขององค์กร พยายามบริหารจัดการให้องค์กรดำเนินอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ ผู้นำประสบความสำเร็จมีความเชี่ยวชาญในการวางแผน การจัดงบประมาณ และเน้นงานในมิติที่ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องส่วนบุคคล ผู้นำแบบแลกเปลี่ยนสามารถสร้างประสิทธิภาพโดยการกำหนดความคาดหวังกับผู้ตามอย่างชัดเจน และตอบสนองความต้องการของผู้ตามดังที่ได้สัญญาไว้ซึ่งจะนำไปสู่การเพิ่มผลผลิตขององค์กร อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ลักษณะเด่นของผู้นำแบบแลกเปลี่ยนคือ การปฏิบัติตามกฎระเบียบ พวกเขาจึงเป็นเพียงผู้รักษาเสถียรภาพขององค์กรมากกว่าเป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ภาวะผู้นำแบบแลกเปลี่ยนแบ่งออกเป็นสามประเภท คือ การแลกเปลี่ยนโดยให้รางวัลตามสถานการณ์ (Contingent Reward) การจัดการอย่างกระตือรือร้นภายใต้เงื่อนไขยกเว้น (Active Management by Exception) และการจัดการอย่างเฉื่อยชาภายใต้เงื่อนไขยกเว้น (Passive Management by Exception) (Bass, 1997, pp. 130-139)

1. การแลกเปลี่ยนโดยให้รางวัลตามสถานการณ์ เป็นภาวะผู้นำที่มีพื้นฐานอยู่บนการแลกเปลี่ยนทางอารมณ์และเศรษฐกิจ ผู้นำใช้การแลกเปลี่ยนโดยให้รางวัลแก่ผู้ตามสำหรับการมีผลการปฏิบัติงานที่ดี พวกเขาสร้างความกระจ่างแก่ผู้ตามว่าองค์กรมีความคาดหวังอย่างไร ระบุบทบาทที่ผู้ตามจะต้องปฏิบัติ ให้คำสัญญาและข้อตกลงที่สร้างความพึงพอใจของทั้งสองฝ่าย สนับสนุนทรัพยากรในการปฏิบัติงานแก่ผู้ตามเพื่อแลกเปลี่ยนความทุ่มเทในการทำงาน ให้การยกย่อง และให้รางวัลสำหรับผู้ตามที่ประสบความสำเร็จ ขณะเดียวกันก็จะตำหนิและชี้ให้เห็นผลเสียของความล้มเหลว

กฎสำหรับการเสริมแรงหรือการให้รางวัลตามสถานการณ์มีสี่ประการคือ ประการแรก ผู้นำสร้างข้อตกลงกับผู้ตามเกี่ยวกับเป้าหมาย รวมทั้งพฤติกรรมที่เหมาะสมสำหรับการบรรลุเป้าหมาย ตรวจสอบพฤติกรรมของผู้ตามว่ามีการปฏิบัติที่สอดคล้องกับการบรรลุเป้าหมายหรือไม่ ประการที่สอง หากมีการทำงานบรรลุเป้าหมายผู้นำจะให้คำชมเชยทันทีเท่าที่จะเป็นไปได้ บอกให้ผู้ตามทราบว่าการกระทำของเขามีส่วนช่วยเหลือคนอื่นและองค์กรอย่างไร ประการที่สาม หากผู้ตามทำงานไม่ได้อย่างที่คาดหวัง ผู้นำจะต้องตำหนิทันทีทันใดแม้ว่าจะตำหนิแต่ผู้นำก็ยังรักษาความคิดที่ดีต่อผู้ตามในเรื่องอื่นที่ไม่ใช่เรื่องที่มีการปฏิบัติผิดพลาดหรือล้มเหลว ประการที่สี่ เมื่อผู้ตามปฏิบัติงานความสำเร็จตามเป้าหมาย ผู้นำจะต้องกำหนดเป้าหมายใหม่ที่มีความท้าทายมากกว่าเดิม แต่หากล้มเหลวจะต้องทบทวนและตรวจสอบเป้าหมายเก่า (Blanchard และ Johnson, 1982)

สำหรับการรับรู้ของผู้ตามต่อผู้นำ การศึกษาของ Klimoski และ Hayes (1980) ชี้ให้เห็นว่ามีพฤติกรรมสี่ประการที่ผู้ตามคิดว่าหัวหน้าของตนจะให้รางวัลตามสถานการณ์คือ 1) มีการสั่งงานที่ชัดเจนและเปิดเผย 2) อนุญาตให้ผู้ตามมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรฐานในการปฏิบัติงาน 3) ให้การสนับสนุนสำหรับการทุ่มเทความพยายามในการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ และ 4) มีการปฏิบัติกับผู้ตามโดยมีแบบแผนที่คงเส้นคงวา

2. การจัดการอย่างกระทันหันภายใต้เงื่อนไขที่เครียด เมื่อผู้นำลงมือแก้ไขและแทรกแซงการทำงาน เฉพาะเมื่อมีการปฏิบัติงานที่เบี่ยงเบนเกิดขึ้น ภาวะผู้นำแบบนี้เป็นการจัดการภายใต้เงื่อนไขที่เครียดซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนในเชิงลบเพราะว่าผู้นำควบคุมกำกับพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนจากบรรทัดฐาน และขจัดสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุเป้าหมายของงานออกไป ภาวะผู้นำแบบนี้คล้ายคลึงกับการให้รางวัลตามสถานการณ์เพราะมุ่งเน้นที่ผลลัพธ์เหมือนกัน อย่างไรก็ตามในกรณีนี้ผู้นำจะเฝ้าระวังและจับตาพฤติกรรมของผู้ตามอย่างใกล้ชิดและลงมือแทรกแซงทันที หากมีความผิดพลาดเกิดขึ้น

ผู้นำแบบนี้กำหนดมาตรฐานในการปฏิบัติงานและมีการควบคุมกำกับ การปฏิบัติงานของผู้ตามอย่างสม่ำเสมอเพื่อที่จะตรวจสอบว่าผู้ตามปฏิบัติงานได้ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ และยังคงมีความกระทันหันในการค้นหาความเบี่ยงเบนหรือลักษณะงานที่ผู้ตามทำไม่ได้ต่ำกว่าความคาดหวัง ถ้าหากผู้ตามมีผลการปฏิบัติงานต่ำกว่ามาตรฐาน ผู้นำจะเข้าไปแทรกแซงและสื่อสารหรือให้ข้อมูลย้อนกลับแก่ผู้ตามว่าพวกเขาทำงานได้ต่ำกว่าเส้นแดงที่กำหนด ผู้นำจะตอบสนองความล้มเหลวของผู้ตามในเชิงลบ เช่น การไม่ยอมรับผลงานเพราะทำงานได้ต่ำกว่ามาตรฐานและสั่งให้ไปแก้ไข การตักเตือน การตำหนิโดยตรง การภาคทัณฑ์ การสั่งพักหยุดงาน และการให้ออกจากงาน อย่างไรก็ตาม ก่อนจะมีการตอบสนองในเชิงลบผู้นำอาจมีความพยายามในการอธิบายแนวทางและวิธีปฏิบัติงานให้ผู้ตามได้เข้าใจอีกครั้ง และอาจมีการพูดกระตุ้นหรือให้กำลังใจผู้ตามก็ได้ (Bass, 1990, pp. 19-31)

3. การจัดการอย่างเฉื่อยชารายภายใต้เงื่อนไขที่เครียด แบบแผนพฤติกรรมของภาวะผู้นำแบบการจัดการอย่างเฉื่อยชารายภายใต้เงื่อนไขที่เครียดคล้ายคลึงกับการจัดการอย่างกระทันหันภายใต้เงื่อนไขที่เครียด สิ่งที่แตกต่างคือการจัดการอย่างเฉื่อยชานั้นผู้นำจะรอจนกระทั่งปัญหาหรือความเบี่ยงเบนเกิดขึ้นอย่างรุนแรงก่อนที่จะเข้าไปดำเนินการจัดการ ผู้นำแบบนี้มีแนวโน้มที่จะยึดและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์อย่างตายตัวขาดความยืดหยุ่นในการปฏิบัติงานเพราะกังวลว่าตนเองต้องรับผิดชอบเมื่อความผิดพลาดเกิดขึ้น หากเป็นความผิดพลาดเล็กน้อยผู้นำมีแนวโน้มที่จะปล่อยปละละเลยไม่สนใจ พวกเขาจะรอจนกระทั่งความผิดพลาดนั้นขยายตัวกลายเป็นเรื่องใหญ่และอาจส่งผลกระทบต่อตนเอง เมื่อเรื่องใกล้ตนเองมากขึ้นพวกเขาจึงลงไปจัดการกับปัญหา และคิดว่าใครเป็นคำทำผิดมากกว่าที่จะพิจารณาหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาดังกล่าว อีกทั้งยังพยายามคาดคั้นเอาผิดกับผู้ตามให้ได้ และนิยมใช้การตำหนิตีตายเป็นหลักในการปฏิบัติต่อผู้ตาม (Bass, 1997, pp. 130-139)

บรรยากาศการทำงานขององค์การภายใต้ผู้นำแบบนี้ ผู้ตามจะมีความระมัดระวังและทำงานอย่างหวาดระแวงเพราะต้องคอยกังวลว่าเมื่อไหร่ที่ตนเองจะถูกผู้นำจับผิด ซึ่งทำให้ผู้ตามมีความพึงพอใจในการปฏิบัติงานต่ำและทำให้เกิดผลการปฏิบัติงานต่ำไปด้วย

ภาวะผู้นำแบบปล่อยเสรี

เป็นภาวะที่ผู้บริหารไม่ใช้ภาวะการนำ ผู้บริหารจะประพฤติดนในลักษณะที่หลีกเลี่ยงความรับผิดชอบไม่อยู่ในยามที่ผู้ตามต้องการความช่วยเหลือหรือยามมีปัญหา ปฏิเสธการแสดงทัศนคติของตนเองต่อประเด็นปัญหาที่สำคัญ ใช้วิธีหลีกเลี่ยงหรือปิดความรับผิดชอบ รอเวลาให้ผ่านไปแต่ละวันโดยไม่สนใจว่าผลลัพธ์ของงานจะเป็นอย่างไร ไม่ใส่ใจงานที่ผู้ตามปฏิบัติหรือบางคนไม่ทราบแม้กระทั่งว่างานของผู้ตามมีอะไรบ้าง สภาพภายในองค์การคือผู้นำและผู้ตามมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ (Bass, 1997, pp. 130-139)

ภายใต้บรรยากาศของการนำแบบปล่อยเสรีสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาคือ ผู้ตามจะมีความรู้สึกไม่พึงพอใจในการทำงาน หน่วยงานไม่สามารถทำงานบรรลุเป้าหมายที่กำหนด คุณภาพงานที่ออกมาต่ำกว่ามาตรฐานหน่วยงานและผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานนั้นจะไม่น่าเชื่อถือของประชาชนทั่วไป อีกทั้งอาจได้รับการรังเกียจหรือดูถูกจากผู้ปฏิบัติในหน่วยงานอื่นๆ

2.2.5 แนวคิดการเคลื่อนไหว

ริชาร์ด ฟอล์ค (Richard Falk, 1987) ได้ตั้งแต้ข้อสังเกตไว้ว่า แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ เป็นบทบาทที่ต้องการเสนอทางเลือกใหม่ในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ในระดับโรค ที่การเมืองในระบบพรรคไม่อยู่ในฐานะที่จะทำได้ เนื่องจากการเมืองดังกล่าวมีลักษณะแข็งท้อมีเป้าหมายแคบๆ อยู่ที่ยังหวังผลในการชนะการเลือกตั้งมากกว่าสนใจปัญหาในระดับโลก นอกจากนี้การเมืองแบบปฏิวัติรุนแรงก็สามารถนำไปสู่การจัดระเบียบโลกอันเป็นที่ยอมรับของประชาคมโลกได้เช่นกัน

ลักษณะเด่นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่อยู่ที่ความสามารถในการประสาน เชื่อมโยงชีวิตประจำวันเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้งในระดับประเทศและในระดับโลก มีลักษณะของการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงในวงกว้างโดยรวมเอาเรื่องส่วนตัว เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ ความยากจน หรือราคาผลผลิตการเกษตรตกต่ำ กับเรื่องส่วนรวม เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม เข้าไว้ด้วยกันในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง

ลักษณะร่วมที่สำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ได้แก่ การก่อสร้างวัฒนธรรมการต่อต้าน/ขัดขืนโดยมีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายมาก เช่น เพื่อระดมคนเพื่อยกระดับจิตสำนึก/ การรับรู้ของประชาชนในเรื่องที่ต่อต้าน/ขัดขืน หรือเพื่อสร้างคุณค่าความเชื่อชุดใหม่ ขณะเดียวกันก็เพื่อลดความชอบธรรมของระบบที่ดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การลดความชอบธรรมของอำนาจรัฐในรูปของการใช้สิทธิที่จะไม่เชื่อฟังรัฐ (civil disobedience) เป็นต้น แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือว่าวัฒนธรรมต่อต้าน/ขัดขืน ของขบวนการศรัทธาในพลังอำนาจของประชาชน จึงเป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับ ประชาชนธรรมดาให้มีบทบาทเพิ่มมากขึ้น

ฟอล์ค ได้ชี้ให้เห็นว่าแม้เราจะปฏิเสธไม่ได้ว่ามีสิ่งที่เรียกว่า “ปัญหาโลก” และเราต่างก็เผชิญชะตากรรมร่วมกัน แต่เราก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในแต่ละประเทศ ต่างก็กระทบด้วยปัญหาเฉพาะของตัวเองที่แตกต่างกันไป แต่ขบวนการ

เคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ของประเทศเหล่านี้ ก็สามารประสานเชื่อมโยงกันได้ เนื่องจากมีเป้าหมายคล้ายๆ กัน นั่นคือการสร้างนิยามความหมายใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” ที่ไปไกลกว่าเรื่องของรัฐ อำนาจรัฐ รัฐบาล พรรคการเมือง ฯลฯ แต่รวมถึงเอาชีวิตประจำวันและเรื่องของโลกเข้าไว้ด้วย

แนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ คือ การเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ต้องการสร้างนิยาม/ความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เคลื่อนไหวเรียกร้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิยาม/ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การเมือง” และ “สังคมโลก” ให้กว้างไกลไปจากเดิมที่ดำรงอยู่ ด้วยการชี้ชวนให้เห็นว่าชีวิตประจำวันนั้นเป็นทั้งสองเรื่องของการเมืองและเป็นเรื่องของโลกด้วย ยิ่งไปกว่านั้นแนวคิดนี้ยังปฏิเสธวิธีการใช้ ความรุนแรงและเป้าหมายของการต่อสู้เรียกร้องก็ไม่ใช่เพื่อการช่วงชิงอำนาจรัฐ ดังที่นิยมคิด หรือกระทำกันในแวดวงของการเมืองแบบเก่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ คือ ตัวอย่างรูปธรรมหนึ่งของการเมืองแบบใหม่หรือการเมืองภาคประชาชน ในฐานะที่เป็นตัวแสดงหรือผู้กระทำทางการเมือง ไม่นิยมใช้ความรุนแรง แต่หากจำเป็นต้องใช้ก็ใช้ในฐานะที่เป็นยุทธศาสตร์ในการทำหาย ตั้งคำถามกับการเมืองแบบที่ดำรงอยู่มากกว่าเป็นเป้าหมายของขบวนการ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545, หน้า 12)

กล่าวโดยสรุปแล้ว การเคลื่อนไหว เป็นตัวขับเคลื่อนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเมืองภาคประชาชน และการเคลื่อนไหวจะเกิดขึ้นได้ จะต้องมีกรรวมกลุ่ม เพื่อเป็นพลังในการต่อต้าน หรือสนับสนุนสิ่งๆนั้น หรือเหตุการณ์นั้นๆได้ตามความต้องการของภาคประชาชน

2.2.6 แนวคิดการสื่อสาร

ณรงค์ บุญสวยขวัญ (2552) ได้กล่าวถึงลักษณะของการสื่อสารและการทำให้เป็นประเด็นสาธารณะ 2 ลักษณะคือ

ประการแรก การสื่อสารทำความเข้าใจภายในขบวนการเคลื่อนไหวหรือภายในองค์กร เพื่อระดม การรวมพลัง รวมกลุ่ม หรือเพื่อทำความเข้าใจระหว่างกันเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายและวิธีการ โดยมีลักษณะเครื่องมือในการสื่อสารภายในองค์กรหรือกลุ่มทางสังคม ดังนี้

1. การให้ประชุมสัมมนา อบรม และการเสวนา โดยแจ้งข่าวสารภายในกลุ่มหรือองค์กรให้แก่สมาชิก อาจะกำหนดตามวาระที่แน่นอน เช่น ทุกวันที่ 1 ของเดือน หรือกำหนดประชุมตามสะดวกตามสถานการณ์ ในอดีตอาจจะมีสัญญาณนัดหมาย เช่น การตีเกราะของนายบ้าน เมื่อมีเหตุฉุกเฉินแล้วสมาชิกในบ้านจะมาร่วมประชุม

2. การสร้างจดหมายข่าว หนังสือเวียน แผ่นปลิว แผ่นพับ ที่ออกเป็นหนังสือภายในหน่วยงานหรือองค์กรชุมชน ที่จัดขึ้นตามรูปแบบที่กำหนดขึ้นมาเอง อาจจะเป็นกึ่งราชการ ออกเป็นรายประจำหรือออกมาตามสถานการณ์

3. คลื่นวิทยุ สถานีวิทยุภายใน หรือหอกระจายข่าวของบ้านเป็นสื่อวิทยุเฉพาะของกลุ่มหรือองค์กรหรือสถาบันนั้นๆ

ประการที่สอง การสื่อสารทำความเข้าใจกับภายนอก หรือสาธารณชน เป็นการแสวงหาการยอมรับของขบวนการเคลื่อนไหว จึงจำเป็นต้องมีการจัดการหรือเล่นกับข่าว หรือ เล่น

หรือเคลื่อนไหวให้เป็นข่าว หรือการยกระดับประเด็นปัญหาเล็กๆ ในระดับชุมชนหรือปัญหาเล็กๆ ให้เป็นปัญหาระดับกว้างหรือระดับชาติ หรือทำให้เป็นประเด็นสาธารณะ เหล่านี้ สัมพันธ์กับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี มีความชอบธรรม (ในสายตา) ของบุคคลอื่นๆ

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดตรัง (2545) ได้ศึกษาเรื่อง “การทำลายทรัพยากรชายฝั่งของเครื่องมือประมงอวนรุน” งานวิจัยชี้ให้เห็นผลกระทบของการทำลายทรัพยากรชายฝั่งด้วยเครื่องมือประมงอวนรุน อวนรุนเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้อวนรูปปลุง ปากอวนประกอบด้วยคันรุนติดตั้งบริเวณหัวเรือ มี 2 แบบ คือ แบบรุนกึ่งและรุนเคย มีเรือประมงขนาดตั้งแต่ 4-20 เมตร หรือ 10 เมตรขึ้นไป ทำการจับสัตว์น้ำโดยการผลักอวนให้เคลื่อนไปข้างหน้าในแนวราบ เพื่อให้สัตว์น้ำที่อยู่ด้านหน้าใกล้ปากอวนเข้ามาติดอยู่ที่ก้นถึงอวน รุนราว 20 – 60 นาทีจะถูกครึ่งหนึ่ง อวนรุนได้จับปลาเปิด (ปลาที่ทำอาหารสัตว์) สูงถึงราว 50 – 80 % ทำให้ทำลายมูลค่าสัตว์น้ำจำนวนมาก อวนรุนได้ทำลายหญ้าทะเล ปะการัง สัตว์หน้าดิน ดอนหอย เป็นต้น และอวนรุนได้สร้างความขัดแย้งให้กับชุมชน เนื่องจากสัตว์น้ำลดลงจำนวนมาก ก่อให้เกิดปัญหารายได้ลดลง ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น หนี้สินเพิ่มขึ้น เยวชนขาดการศึกษา ยาเสพติดเพิ่มขึ้น คนว่างงานและออกไปทำงานนอกบ้าน

นอกจากนั้น สมเจตนา มุณีโมไนย (2546) ได้นำเสนอองค์ความรู้สิทธิชุมชนและภูมิปัญญาของชาวประมงพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและทะเลตรัง โดยสะท้อนจากกรณีบ้านเจ้าไหม ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ชุมชนบ้านเจ้าไหมมีการปรับตัวต่อการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและทะเลท่ามกลางสถานการณ์ปัญหา โดยนำหลักศาสนาที่สอดคล้องกับหลักการของสิทธิชุมชนมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งและทะเล ตลอดจนการดำรงชีวิตร่วมกันของชุมชน ตัวอย่างของความรู้ที่สอดคล้องกับสิทธิชุมชน ได้แก่

1. สิทธิในที่ดินอยู่อาศัยและการทำกินชุมชนบ้านเจ้าไหมปกป้องสิทธิในที่ดินที่ตั้งบ้านเรือน โดยการคัดค้านไม่ยินยอมให้เจ้าหน้าที่รัฐมาบุกรุกที่ดินตั้งบ้านเรือน เพราะถ้าเสาป้ายปักลง นั่นหมายถึงที่ทำการอาคารสถานที่ต่างๆต้องปลูกสร้างขึ้น และชาวบ้านต้องถอยเสาเรือนหนี สิทธิครอบครองบ้านเรือน และที่ดินเป็นสิทธิปัจเจกชนซึ่งเป็นสิทธิชั่วคราว ส่วนสิทธิชุมชนนั้นเป็นสิทธิถาวร สิทธิดังกล่าวสอดคล้องกับหลักความเชื่อทางศาสนาอิสลาม ที่มนุษย์เป็นเพียงผู้อยู่อาศัยใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และมีหน้าที่ปกป้องดูแลทรัพยากรของพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าของ อยู่กินในโลกนี้เพื่อปฏิบัติตนเป็นมุสลิมที่ดีอันเป็นแนวทาง ไปสู่เป้าหมายชีวิตที่แท้

2. การใช้ประโยชน์จากทะเล ตามหลักศาสนาอิสลาม คำว่า “อาลาล” หมายถึงการเก็บเกี่ยวอย่างยั่งยืนและคำว่า “หะรอม” หมายถึงการอนุรักษ์ ทุกสรรพสิ่งพระเจ้าเป็นผู้สร้างไว้ให้มนุษย์ปฏิบัติต่อสรรพสิ่งตามหลักของ อาลาล และหะรอม เพราะฉะนั้นการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านบ้านเจ้าไหมเมื่อเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งการใช้ทรัพยากรซึ่งส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง ปัญหาอุทยานแห่งชาติหาดเจ้าไหมทับที่ตั้งบ้านเรือน ได้เป็นอุทาหรณ์ให้ชาวประมงบ้านเจ้าไหมมายึดหลักของศาสนาในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง สำหรับสิทธิการจับสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือประมงเป็นที่ยอมรับกันทั้งชุมชน ซึ่งเป็นสิทธิชุมชน

3. สิทธิชุมชนในการจัดการ “ป่าชุมชน” ชุมชนบ้านเจ้าไหมเลือกสรรพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมทั้งป่าหมุดอายุสัมปทาน ป่าไผ่สอย อันเป็นป่าชายเลน และขอใช้ป่าบกในเขตอุทยานแห่งชาติตรังรอยต่อป่าสัมปทานที่หมุดอายุ จนได้ป่าผืนใหญ่มาฟื้นฟูเป็นป่าชุมชนเฉลิมพระเกียรติ ครบรอบ 50 ปี ผลของการจัดการป่าชุมชน จึงทำให้มีความอุดมสมบูรณ์ ของพรรณพืชพรรณสัตว์อันหลากหลายเหมือนเช่นอดีต ผู้ใหญ่อาหมาด แก้วทอง ได้กล่าววาทกรรมของสิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ที่เด่นชัดคือ “เราต้องสร้างสวนในป่า ทำนาในเล” ซึ่งเป็นสำนึกทางวิญญาณที่มีการสั่งสอนสืบต่อกันมา จนทำให้บ้านเจ้าไหมประกาศศักดิ์ศรีสิทธิชุมชน ต่อกรกับสิทธิแห่งรัฐ โดยมีชุมชนทั้งประเทศเป็นเพื่อนร่วมทาง

วิเชียร บุราณรักษ์ (2548) ได้ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ศึกษากรณีกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี ผลจากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชนเกิดจากปัจจัยด้านปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น ปัญหาที่เกิดจากโครงการของรัฐ การร่วมมือกับขบวนการเครือข่ายพันธมิตรของกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมซึ่งเกิดจากบริบทส่งเสริมและเอื้ออำนวย 2 ด้าน คือวัฒนธรรมชุมชนการระดมทรัพยากร ปัจจัยภายนอกได้แก่ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง โครงสร้างโอกาสทางสังคม ฝ่ายต่อต้าน ส่วนแนวทางการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวภาคประชาชน พบว่า มีแนวทางการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย เช่น กลยุทธ์การยึดพื้นที่ทางการเมือง กลยุทธ์ชุมชนนิยม/วัฒนธรรมชุมชน กลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองเชิงสัญลักษณ์ กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมือง กลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองในระดับท้องถิ่น กลยุทธ์การต่อสู้ทางกฎหมายและนโยบายต่อภาครัฐ กลยุทธ์การแสวงหาเครือข่ายพันธมิตร กลยุทธ์ต่างๆใช้เป็นแนวทางการเคลื่อนไหว

มัทนา โกสุมภ์ (2548) ศึกษากระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของการเมืองภาคประชาชนในกรณีสวนสัตว์กลางคืนจังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยสรุปว่า ภาคีคนอีกเจียงใหม่ ประกอบด้วยภาคส่วนต่างๆ เป็นการรวมตัวของภาคีเคลื่อนไหวข้ามชนชั้นทางสังคมของเชียงใหม่ ที่มีนัยสำคัญของทั้งพันธมิตรจากคนชั้นกลางและองค์กร เครือข่ายชาวบ้าน นักวิชาการ ศิลปิน นักเขียน ภาคธุรกิจ เอกชน หน่วยงานรัฐ สื่อมวลชน องค์กรทางศาสนา เยาวชน นักกฎหมาย ทั้งในระดับพื้นที่และระดับประเทศ การเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชนกรณีสวนสัตว์กลางคืนเชียงใหม่ เกิดจากการไม่เห็นด้วยกับทิศทางและนโยบายการพัฒนาแบบทุนนิยมที่ขาดการมีส่วนร่วมและการตัดสินใจจากคนในท้องถิ่น ความไม่โปร่งใสในการดำเนินงานของโครงการ การสร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังพบว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคีอีกเจียงใหม่เป็นกระบวนการที่สำคัญในการพยายามนำเสนอรูปแบบการพัฒนาที่พึงปรารถนาของภาคประชาชนแบบองค์รวมทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นมิติด้านสังคม วัฒนธรรม จิตวิญญาณ กฎหมาย สิ่งแวดล้อมและวิชาการ

ธนวัฒน์ คำภีลานนท์ (2550) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่นเทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี 4 ด้าน คือ ด้านการตัดสินใจ ด้านการปฏิบัติการ ด้านการรับผลประโยชน์ ด้านการประเมินผล และเพื่อเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่นพบว่า ผลการศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่นเทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี ภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง รายด้านอยู่ในระดับมาก 1 ด้าน คือ ด้านการรับผลประโยชน์ และอยู่ในระดับปานกลาง 3 ด้าน เรียงลำดับ ดังนี้ ด้านการตัดสินใจ

ด้านการประเมินผล และด้านการปฏิบัติการ และผลการเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของ กรรมการชุมชนในการพัฒนาท้องถิ่นเทศบาลเมืองคูคต จังหวัดปทุมธานี พบว่า กรรมการชุมชนที่มี เพศ อายุ การศึกษา ตำแหน่ง รายได้ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน และความรู้ในด้านการพัฒนา ท้องถิ่น ไม่แตกต่างกัน ยกเว้นกรรมการชุมชนที่มีอาชีพต่างกัน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น เทศบาลเมืองคูคตจังหวัดปทุมธานี แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ดาหวัน สันหลี (2552) ได้ศึกษางานวิจัยเขตเลเส (สี่) บ้าน พบว่าชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสีหมูบ้านมีความเห็นต่อกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในพื้นที่แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสีหมูบ้านในรูปแบบต่างๆในการสร้างประโยชน์ต่อตนเอง และส่วนรวมในระดับมาก ดังนี้

1. การกำหนดขอบเขตและกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงในพื้นที่แนวเขต อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสีหมูบ้าน ชาวประมงพื้นบ้านร้อยละ 97 มีความเห็นว่าการกำหนดพื้นที่ แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสีหมูบ้าน และมาตรการ กฎ กติกา ในการจัดการประมงโดยชุมชน ร่วมกับรัฐช่วยให้ตัวเองและชุมชนได้รับประโยชน์ เนื่องจากช่วยสร้างความยั่งยืนในการทำประมง

2. การเฝ้าระวังรักษาทะเลโดยชุดปฏิบัติการเฉพาะกิจรักษาทะเล (ฉก.) ชาวประมงพื้นบ้าน ร้อยละ 94 มีความเห็นต่อการปฏิบัติงานของชุดเฉพาะกิจทางทะเล (ฉก.) ว่ามีส่วนช่วยในการลด เครื่องมือประมงผิดกฎหมาย ส่งผลให้ทรัพยากรประมงไม่ถูกทำลายจากเครื่องมือประมงประเภทอวน ลาก และเครื่องมือประมงประเภทลอบตาถี่ อวนชักตลิ่ง และการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าลดลง ซึ่งเกิด ประโยชน์ต่อตัวเองและต่อชุมชนประมงเป็นอย่างมาก

3. การวางปะการังเทียมเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสี หมูบ้านร้อยละ 96 มีความเห็นว่าการวางปะการังเทียมในพื้นที่แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสี หมูบ้าน ช่วยให้ปริมาณสัตว์น้ำโดยเฉพาะปลาชนิดต่างๆที่หายไปจากพื้นที่เข้ามาหลบอาศัยอยู่ในพื้นที่ แนวเขตมากขึ้น ซึ่งส่งผลดีมาทั้งต่อตนเอง และต่อชุมชน ตลอดจนชาวประมงจากพื้นที่ใกล้เคียง โดยชาวประมงเข้ามาตกปลาบริเวณชาวประมงพื้นบ้านมากยิ่งขึ้น

4. การปลูกป่าชายเลนเพื่อฟื้นฟูแหล่งที่อยู่อาศัยสัตว์น้ำ ชาวประมงพื้นบ้านร้อยละ 93 มี ความเห็นว่าการเฝ้าระวังรักษาป่าชายเลนไม่ให้มีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และการร่วมกันปลูกป่า ชายเลนเพื่อฟื้นฟูแหล่งที่อยู่อาศัยสัตว์น้ำวัยอ่อน ช่วยให้สัตว์น้ำมีแหล่งที่อยู่อาศัย มากยิ่งขึ้น ซึ่งมี ประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อ ชุมชน เป็นอย่างมาก

5. การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำในพื้นที่แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสีหมูบ้าน ชาวประมง พื้นบ้านร้อยละ 90 มีความเห็นว่าการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำในพื้นที่แนวเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสี มีส่วนช่วยในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง ช่วยให้ชาวประมงมีรายได้จากการทำประมงอย่างยั่งยืนมาก ยิ่งขึ้น

สุกัญญาภักดิ์ ชูขุนทด (2552) ได้ศึกษาเรื่อง การเมืองภาคประชาชน กรณีศึกษาชุมชน คลองด่าน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการทางการเมือง ภาคประชาชนและรูปแบบการเคลื่อนไหวของการเมืองประชาชนของชุมชนคลองด่าน พบว่า พัฒนาการทางการเมืองภาคประชาชนมาจากการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการก่อสร้างโครงการบ่อ บำบัดน้ำเสียโดยเกิดจากจิตสำนึกกรีกชุมชน รongลงมา คือความไม่โปร่งใสของโครงการ การปกปิด

ข้อมูล/บิดเบือนข้อมูล และการให้ข้อมูลที่เป็นเท็จกับประชาชน และพบว่า รูปแบบการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคประชาชน ได้แก่ การร้องทุกข์ โดยปัญหาในการดำเนินรูปแบบ คือ การที่รัฐบาลไม่มีความตั้งใจที่จะดำเนินคดีกับผู้กระทำผิดอย่างจริงจัง ฝ่ายรัฐบาลหรือฝ่ายนายทุนมุ่งใช้ความรุนแรงกับประชาชนที่เคลื่อนไหวต่อต้านการก่อสร้างโครงการบ่อบำบัดน้ำเสีย รวมทั้งความไม่เข้าใจและการวางเฉยของกลุ่มคนในสังคมที่ไม่เดือดร้อน และประชาชนขาดจิตสำนึกทางการเมืองและขาดแคลนทุนสนับสนุนในการเคลื่อนไหวต่อต้านการก่อสร้างโครงการบ่อบำบัดน้ำเสีย

ยุทธการ หัวหาญ (2552) ศึกษางานวิจัยหัวข้อ การเมืองภาคประชาชนกับการพัฒนาประชาธิปไตยไทย ศึกษากรณีสมัชชาคนจน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเมืองภาคประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาประชาธิปไตยไทยและเพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของสมัชชาคนจนในรูปแบบการเมืองภาคประชาชน พบว่า สมัชชาคนจนในรูปแบบของการเมืองภาคประชาชนมีบุคคลเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งเพียงอย่างเดียวโดยเรื่องที่เคลื่อนไหวเรียกร้องมีทั้งข้อเรียกร้องเฉพาะกลุ่มและประเด็นสาธารณะ โดยมีเป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวที่ส่งผลต่อการพัฒนาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมคือ หนึ่ง สมัชชาคนจนเป็นเวทีประสานความร่วมมือและรวบรวมกลุ่มปัญหาของประชาชนยากจนสอง สมัชชาคนจนทำให้เกิดการขยายพื้นที่ทางการเมืองของภาคประชาชนให้กว้างขวาง สาม ก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในลักษณะประชาธิปไตยทางตรงมากยิ่งขึ้น ส่วนปัญหาอุปสรรคคือการปิดกั้นการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนโดยรัฐ การขาดกระบวนการเรียนรู้และทำความเข้าใจจากภาครัฐต่อขบวนการสังคม สภาพการณ์ที่มองว่าการชุมนุมการเคลื่อนไหวเป็นเรื่องที่ผิดหลักการประชาธิปไตย และเห็นว่าการเคลื่อนไหวบนท้องถนนไม่ใช่การเมืองตามระบบ ซึ่งปัญหาอุปสรรคดังกล่าวส่งผลต่อการพัฒนาประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมของไทยอย่างยิ่ง

บุญชัย คนใจบุญ (2552) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมทางการเมืองภาคประชาชนระดับท้องถิ่นในเขตเทศบาลตำบลแกดำ อำเภอกำแพง จังหวัดมหาสารคาม พบว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองภาคประชาชนระดับท้องถิ่นในเขตเทศบาลตำบลแกดำ อำเภอกำแพง จังหวัดมหาสารคาม มีจำนวน 3 ด้าน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งตัวแทน การมีส่วนร่วมในตำแหน่งต่างๆ และการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น โดยรวมอยู่ในระดับมาก จำแนกเป็นรายด้านเรียงลำดับค่าเฉลี่ยมากไปน้อยพบว่า การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น รองลงมาคือ การมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งตัวแทน และการมีส่วนร่วมในตำแหน่งต่างๆ และข้อเสนอแนะด้านการมีส่วนร่วมในการเลือกตั้งตัวแทน ควรเลือกตั้งตัวแทนที่เป็นคนดีมีวิสัยทัศน์ เสียสละเพื่อส่วนรวม มีมนุษยสัมพันธ์ กล้าคิด กล้าพูด กล้าตัดสินใจ มีความรู้ความสามารถ และรับฟังข้อเสนอจากประชาชนอย่างสม่ำเสมอที่สำคัญควรเลือกคนในพื้นที่มาบริหารท้องถิ่นตนเอง ด้านการมีส่วนร่วมในตำแหน่งต่างๆควรเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน รู้จักหน้าที่ตนเอง มีความรับผิดชอบ และเคารพกฎกติกา และการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ควรเปิดเวทีประชาคมรายสัปดาห์ หรือรายเดือน เพื่อเสนอปัญหา ความต้องการอย่างทั่วถึง

จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาการเมืองภาคประชาชนเขตเลเส (สี่) บ้านที่เป็นตัวแบบการเมืองภาคประชาชนประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ด้านกลุ่ม/เครือข่าย ด้านการมีส่วนร่วม ด้านผู้นำ ด้านการเคลื่อนไหว และด้านการ

สื่อสาร โดยด้านกลุ่ม/เครือข่ายของภาคประชาชน เป็นการรวมพลังของกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งเพื่อดำเนินการกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง โดยมีลักษณะปกป้องผลประโยชน์สาธารณะเพื่อการแก้ปัญหาสมาชิกองค์กรมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและอย่างมีจิตสำนึกร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีลักษณะของผู้นำที่สามารถแสดงบทบาทได้อย่างเหมาะสม ได้รับการยอมรับจากสมาชิก รวมทั้งการบริหารจัดการของกลุ่มที่จะสามารถจัดการทรัพยากรในชุมชนได้

ด้านการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมที่สามารถกระทำในหลายรูปแบบ เช่น การแสดงความคิดเห็น การเขียน การพูด การโฆษณา การวิพากษ์ วิจารณ์ ซึ่งการมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารประเทศตามระบอบประชาธิปไตย โดยมีรูปแบบการมีส่วนร่วมตามแนวคิดนักวิชาการที่แตกต่างกันออกไปทั้งรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในชั้นการตัดสินใจมีความสำคัญมาก สาเหตุว่าการตัดสินใจจะส่งผลต่อการปฏิบัติการ และการปฏิบัติการจึงมีผลต่อไปถึงการรับ ผลประโยชน์และการประเมินผลในขณะเดียวกัน เพราะฉะนั้นการตัดสินใจจะมีผล โดยตรงต่อ การรับผลประโยชน์ และการประเมินผลด้วย นอกจากนี้ ยังมีระดับการมีส่วนร่วมในระดับที่แตกต่างกันตั้งแต่การติดตามข่าวสารบ้านเมือง การใช้สิทธิการเลือกตั้ง ริเริ่มพูดคุยประเด็นการเมือง ชักจูง รมรงค์ เสนอแนวคิด บริจาคเงิน ร่วมประชุมรมรงค์ เป็นสมาชิกระดับแกนนำ ร่วมระดมทุน เสนอตัวเป็นผู้ลงสมัครและดำรงตำแหน่งทางการเมือง เป็นต้น

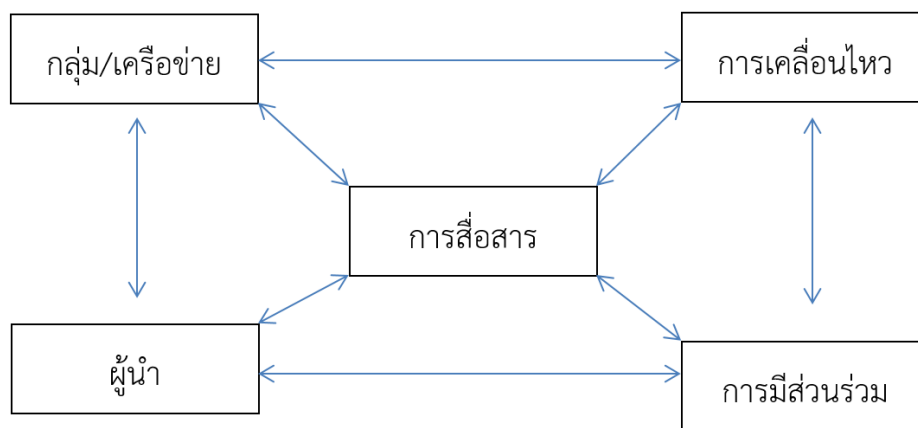
ด้านผู้นำ ผู้นำจะสามารถเห็นถึงทิศทางกลุ่มการเมืองภาคประชาชนได้ทั้งรูปแบบผู้นำแบบอัตตาธิปไตย เป็นผู้นำแบบเผด็จการ โดยจะมีการบริหารงานแบบการสั่งการใช้อำนาจกดขี่ ยึดตัวเองเป็นสำคัญ รู้ข้อเท็จจริงเพียงคนเดียว การตัดสินใจในการสั่งการเปลี่ยนแปลงตามอารมณ์ มุ่งประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม เป็นลักษณะการสั่งการจากบนลงล่าง รูปแบบผู้นำแบบเสรี เป็นผู้นำที่ปราศจากความรับผิดชอบ ลักษณะไม่มีการกำหนดวัตถุประสงค์การทำงานที่แน่นอน หากเห็นว่าไม่ขัดต่อระเบียบ ยอมให้เปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ตามความคิดเห็นผู้ใต้บังคับบัญชาหรือผู้บังคับบัญชาได้ง่าย ไม่คำนึงถึงเหตุผล กฎเกณฑ์ มักไม่ค่อยยุ่งกับใคร ผู้ใต้บังคับบัญชาจะทำอะไรก็ได้ ไม่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่มีการประเมินผลงาน ผู้นำแบบประชาธิปไตย เป็นแบบที่ดีที่สุด ใจกว้าง รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ยึดความคิดเห็นส่วนรวมมากกว่าความคิดเห็นตนเอง เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาแสดงความคิดเห็น จัดสรรตามความเหมาะสมของแต่ละคนแต่ละหน้าที่ มีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้นำกับผู้ร่วมงาน เกิดความร่วมมือประสานงานอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับรูปแบบผู้นำตามแนวทางแบบยึดองค์การเป็นหลัก โดยคำนึงนโยบายและประโยชน์ของสถาบันหรือองค์การเป็นหลัก ในการปฏิบัติงาน แบบยึดบุคคลเป็นหลัก คำนึงถึงความต้องการของบุคคลมากกว่านโยบายและผลประโยชน์ของสถาบันหรือองค์การเป็นหลัก และแบบประสานประโยชน์ เป็นการพิจารณาทั้งนโยบายและประโยชน์ของสถาบัน องค์การและบุคคลในองค์การเป็นหลัก นอกจากนี้คุณลักษณะที่สำคัญผู้นำชุมชนยังต้องมีวิสัยทัศน์ กล้าเสี่ยง รับผิดชอบต่อสถานการณ์ มีทักษะ และมีพฤติกรรมที่ท้าทายเป็นที่ยอมรับของสมาชิก

ด้านการเคลื่อนไหว ลักษณะเด่นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอยู่ที่ความสามารถในการประสาน เชื่อมโยงชีวิตประจำวันเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทุกระดับ ลักษณะร่วมที่สำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ คือ การก่อสร้างวัฒนธรรมการต่อต้าน/ขัดขึ้น

โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อระดมคนเพื่อยกระดับจิตสำนึก/การรับรู้ของประชาชนในเรื่องที่ต่อต้าน/ขัดแย้ง หรือเพื่อสร้างคุณค่าความเชื่อในเรื่องนั้นๆ

ด้านการสื่อสารที่จะต้องทำความเข้าใจภายในขบวนการเคลื่อนไหวหรือภายในองค์กรและการสื่อสารทำความเข้าใจกับภายนอก หรือสาธารณชน ด้วยวิธีการสื่อสารต่างๆ ทั้งการประชุมสัมมนา อบรม และการเสวนา การสร้างจดหมายข่าว หนังสือเวียน แผ่นปลิว แผ่นพับ สื่อวิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ รวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อกลุ่มด้วย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 2.3 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย